

Az időmérés felbontásának

tíz milliárdszoros növekedése

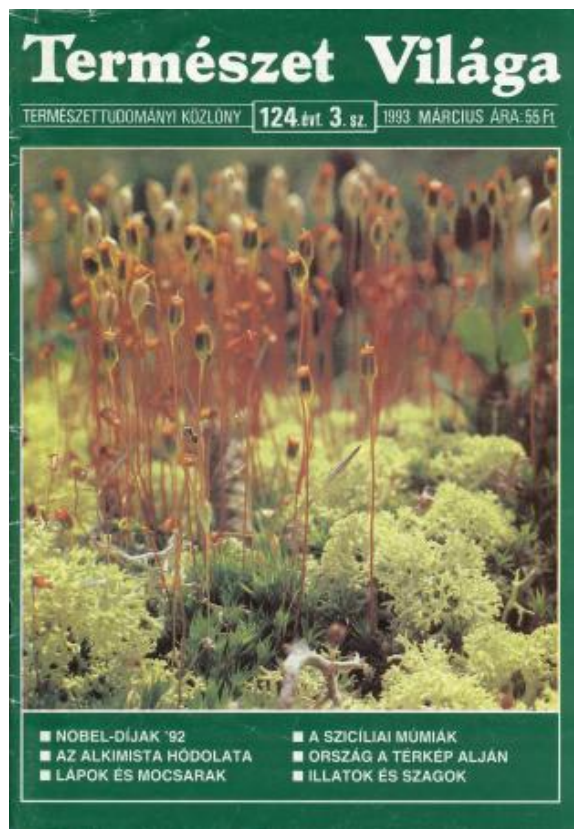
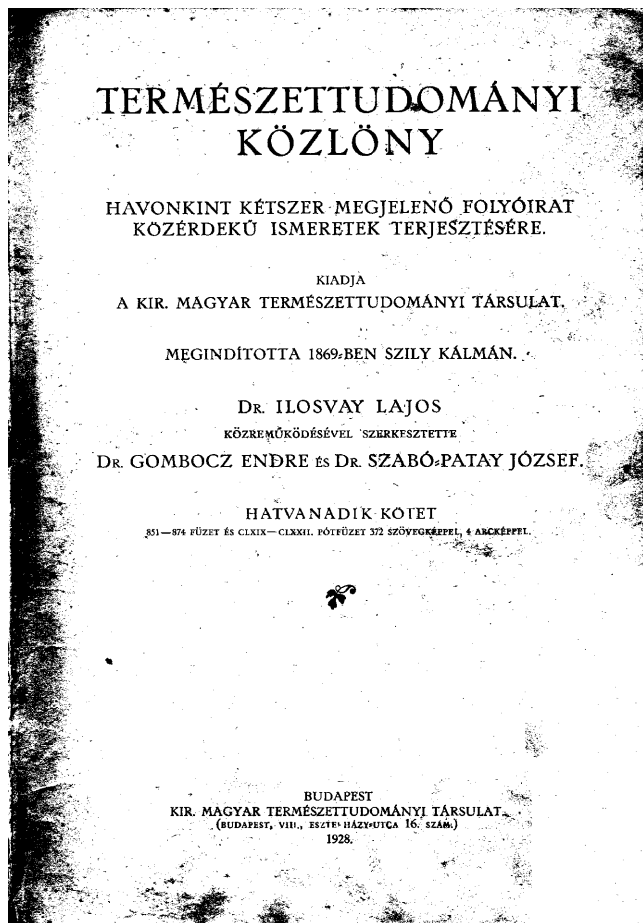
(mindössze) 36 év alatt

Keszei Ernő

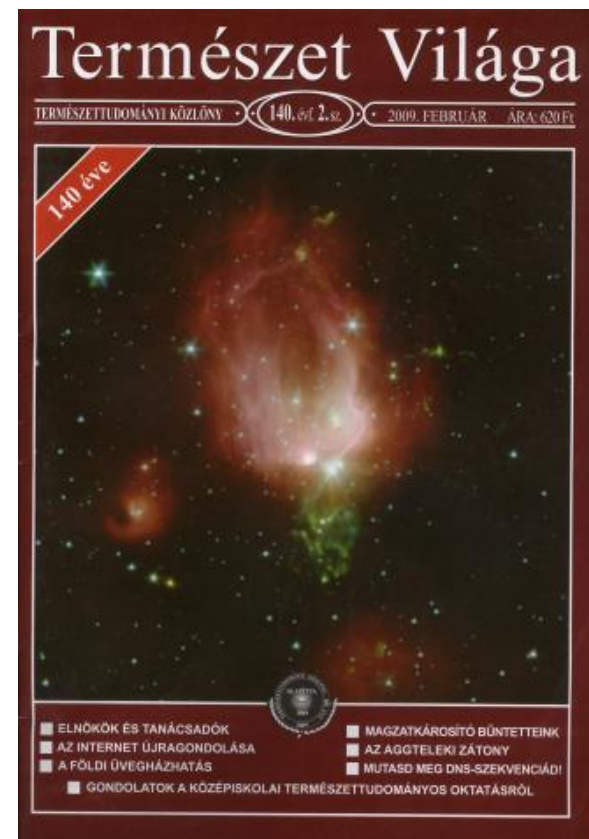
*ELTE TTK Kémiai Intézet Fizikai
Kémiai Tanszék*

<http://keszei.chem.elte.hu>

11 éves koromban kaptam
ajándékba az 1928-as
bekötött évfolyamot

Első cikkem
a Természet Világában
az 1993-as évfolyam
márciusi számában
jelent meg

Eddigi utolsó cikkem
a 140. évfolyam
februári számában
jelent meg

Témaválasztásom is
a Természet Világa
időbeli alakulásához
illeszkedik ...

etológia = viselkedéstudomány

Néprajz:

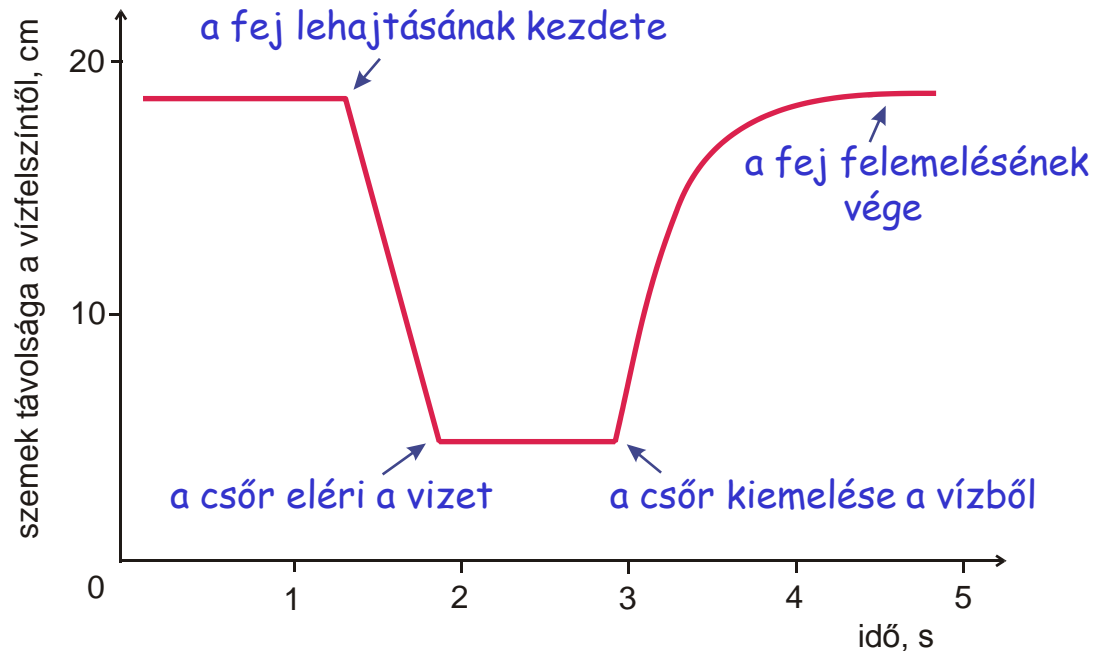
csoportok, közösségek
szokásainak vizsgálata

Állattan:

állatok viselkedésének
vizsgálata egyedül,
illetve közösségben

(négy lábú) állatok mozgása

(Erről beszél majd Horváth Gábor)

Hogyan iszik a tyúk?

Csányi Vilmos Etológia c. könyvéből
(Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002)

gyors állatok etológiája

„lassított felvétel”

idő, ms

Eadweard Muybridge, 1878 — a ló indítja a felvételt

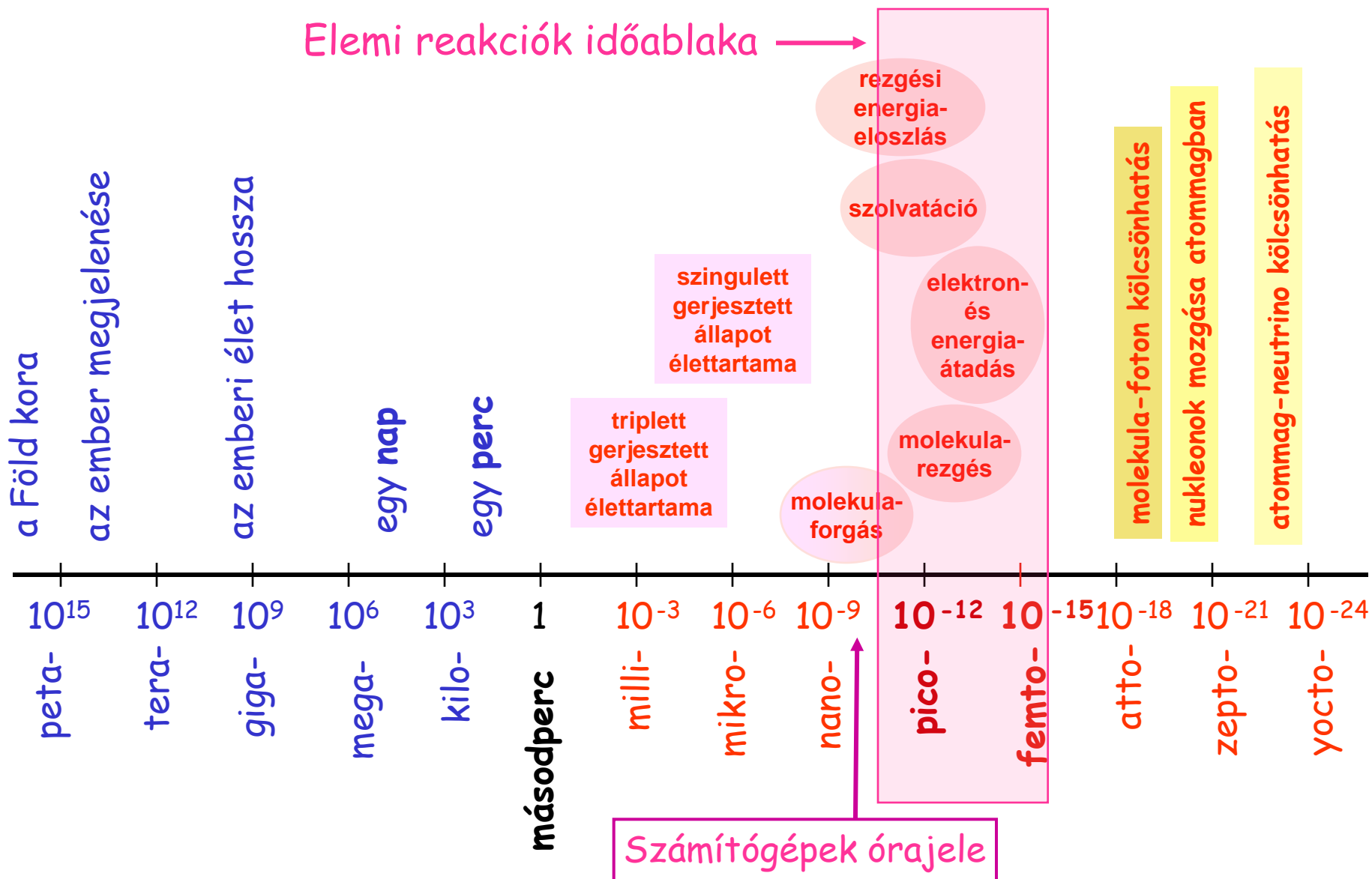
(Leland Stanford lótenyésztő 25 000 \$ fogadása)

Fehér pálya, 1/1000s zársebesség, igen érzékeny film

Stanford megnyerte a fogadást

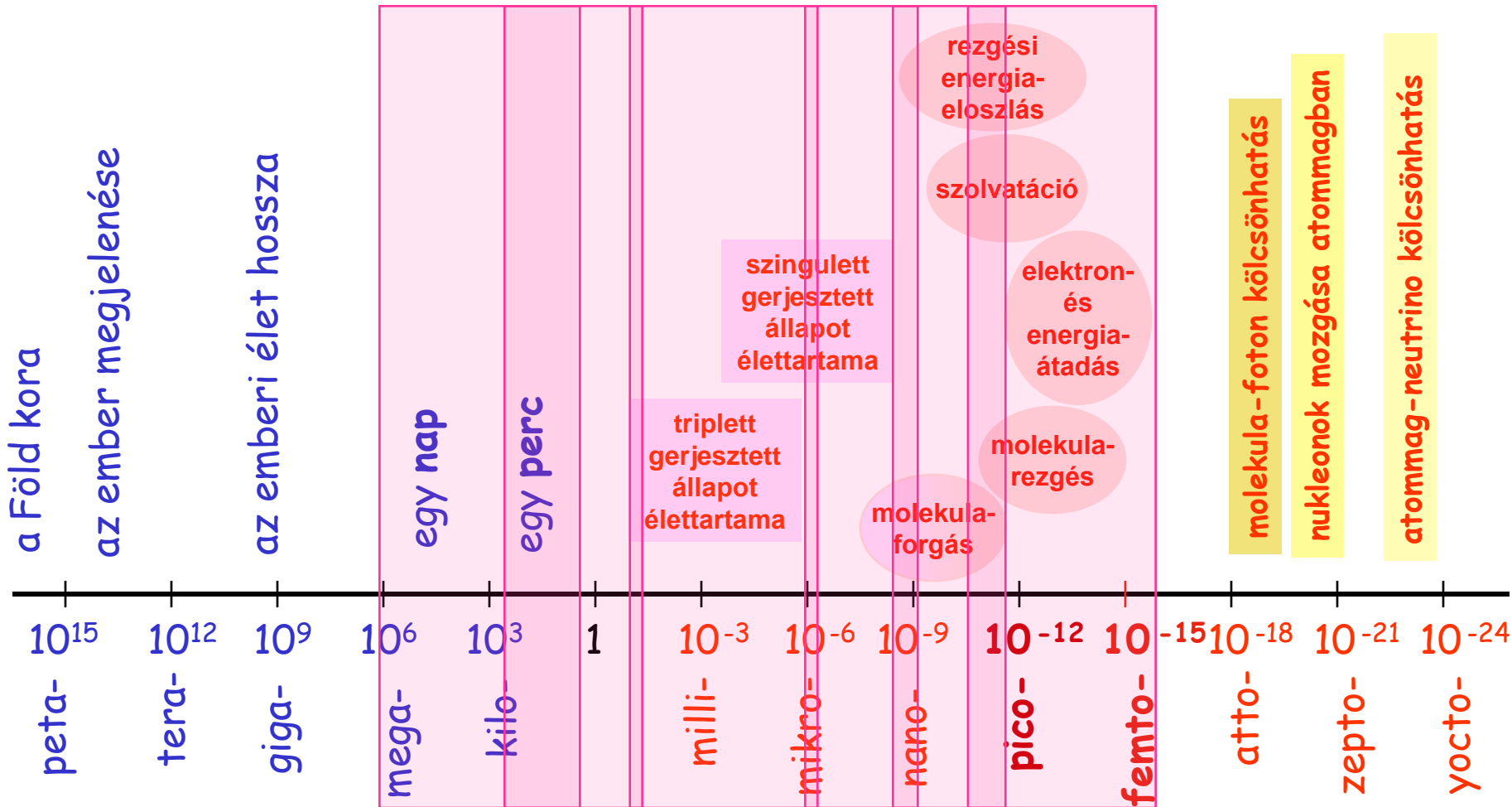
(A részletekről majd Horváth Gábor előadásában hallhatnak.)

molekuláris történések időskálája

kémiai történések mérési tartománya

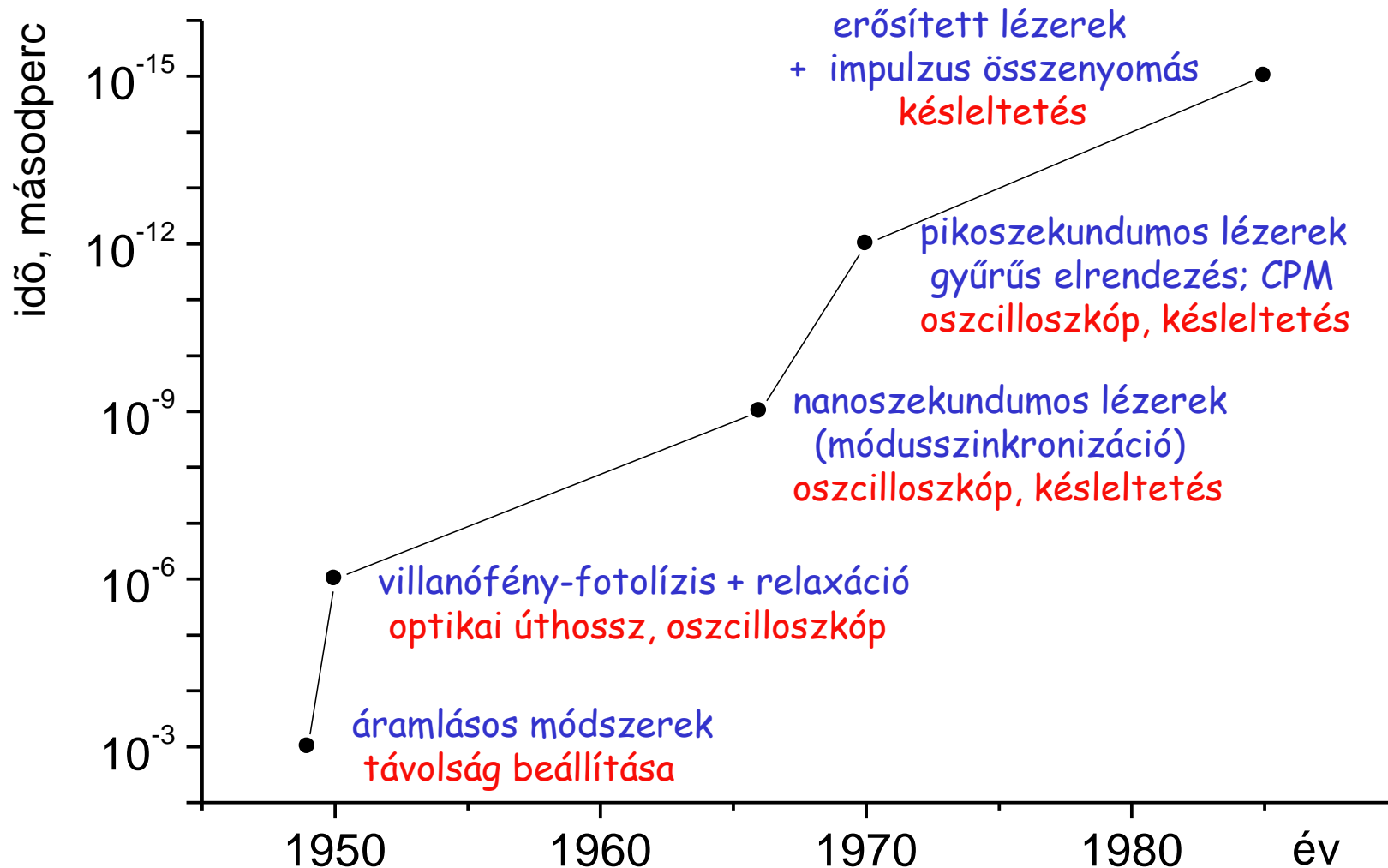
1850-1900-1949-1967-1972-1985-

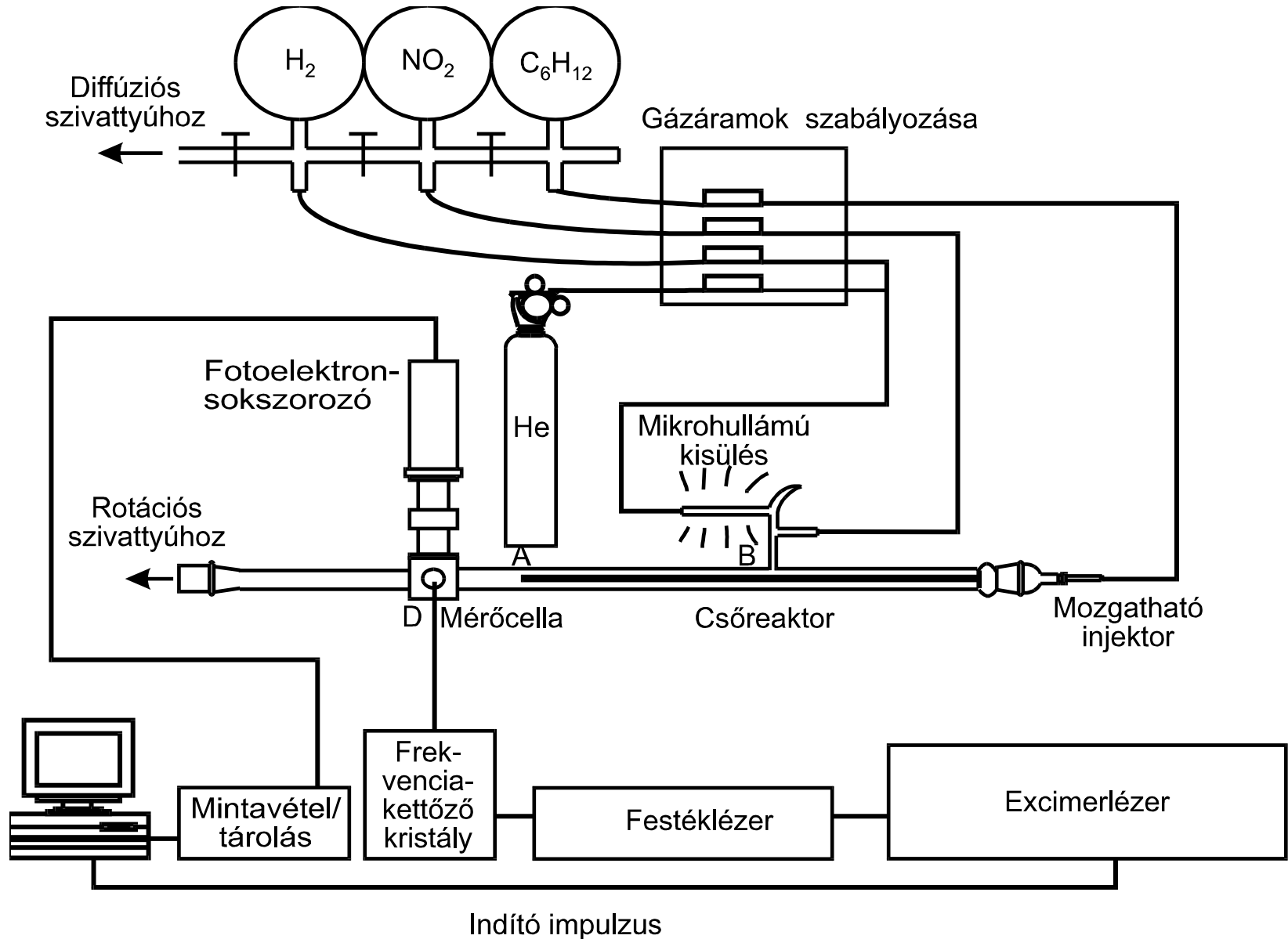
keverés utáni távolság stoppeállítás
 csatlakozás villanófényszer módosított lézerek
 fotólízis fotólízis szinkronizáció
 optikai útvonalvezetés
 szerszámok készítése

az időfelbontás növekedése

36 év alatt 10^{10} -szeres növekedés!!

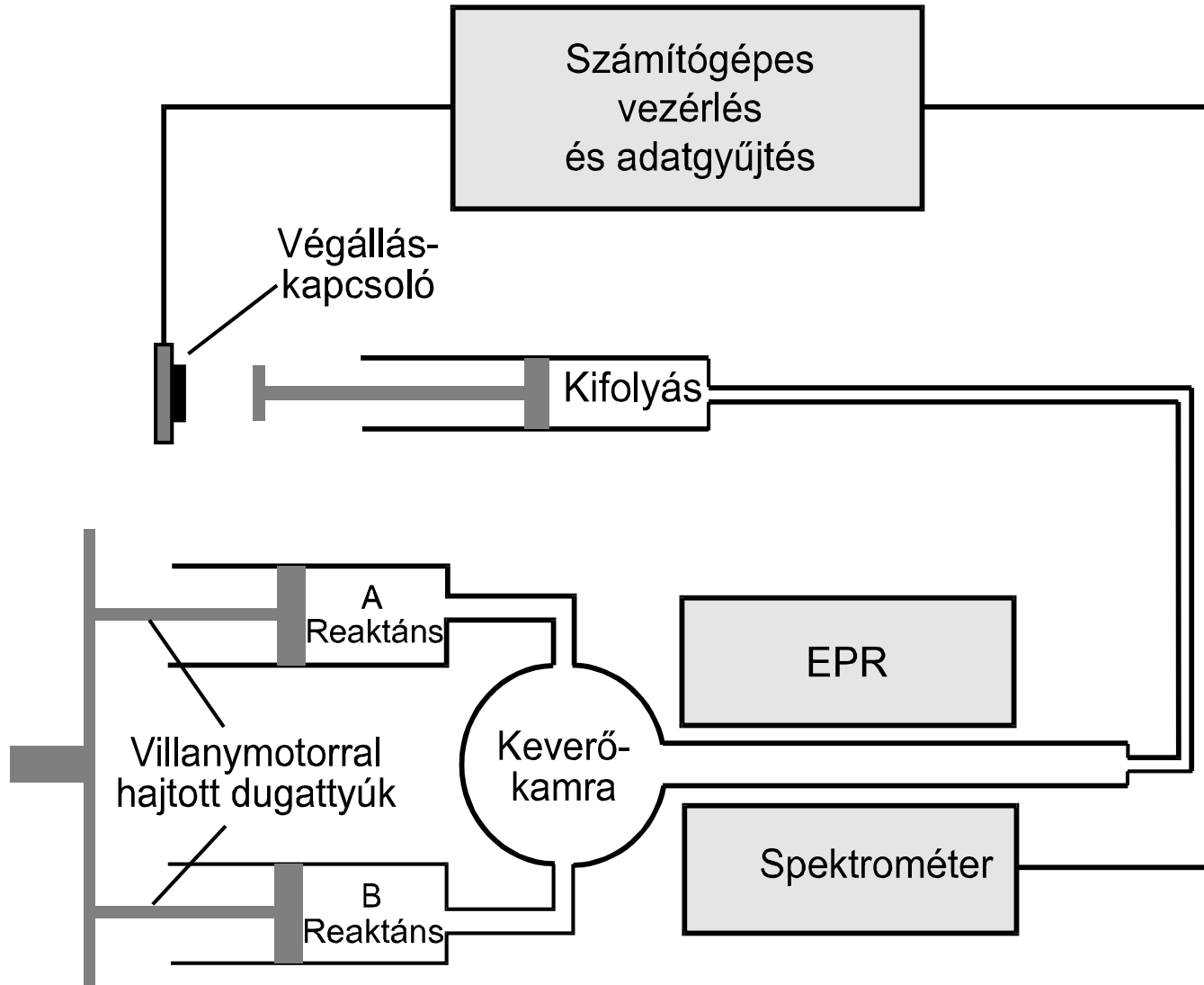

Gyorsáramlásos módszer (1949-ig; 10^{-3} s)

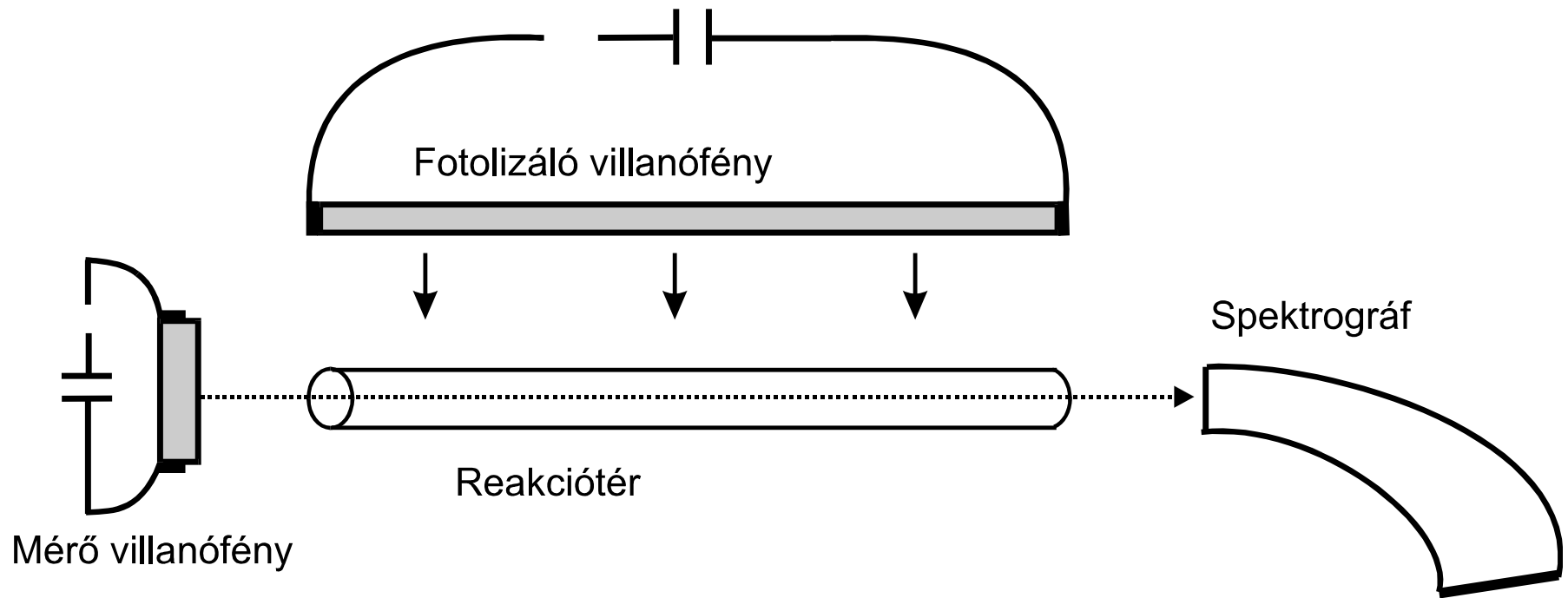

Megállított áramlásos reaktor („Stopped flow”, 1940-től, 10^{-3} s)

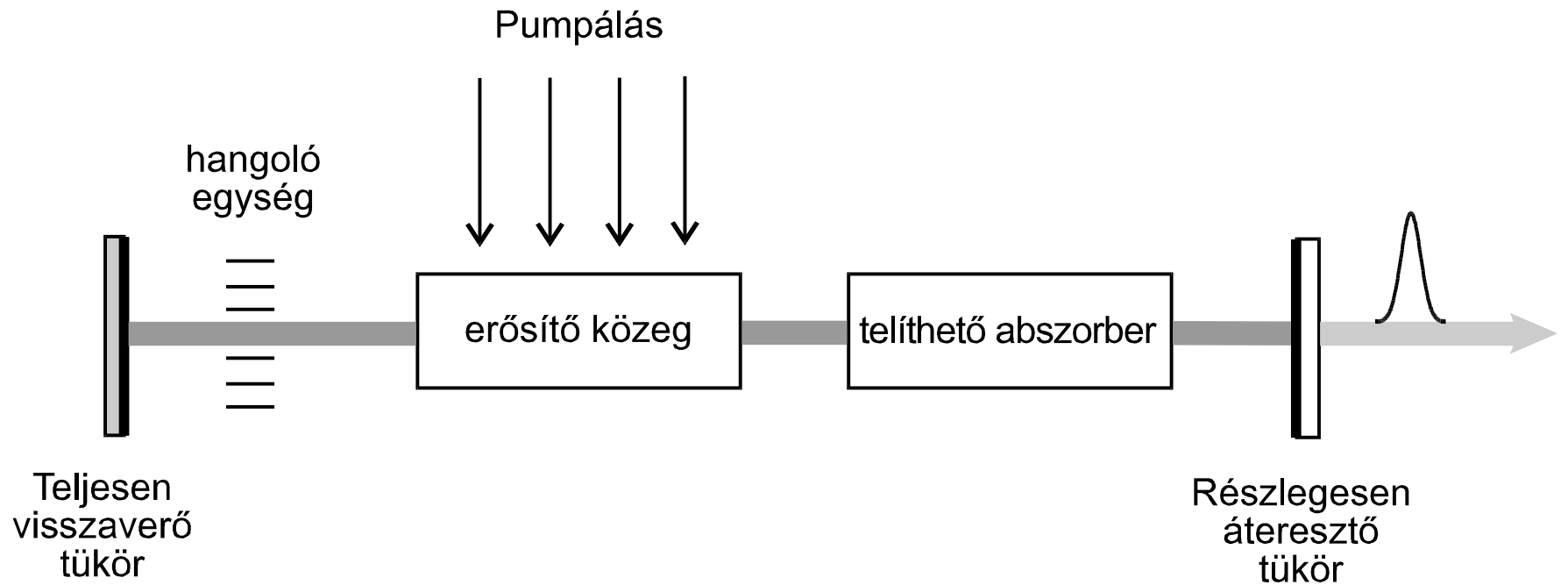

Villanófény-fotolízis (1949-től; 10^{-5} s)

Nobel-díj: Norrish, Porter; 1967

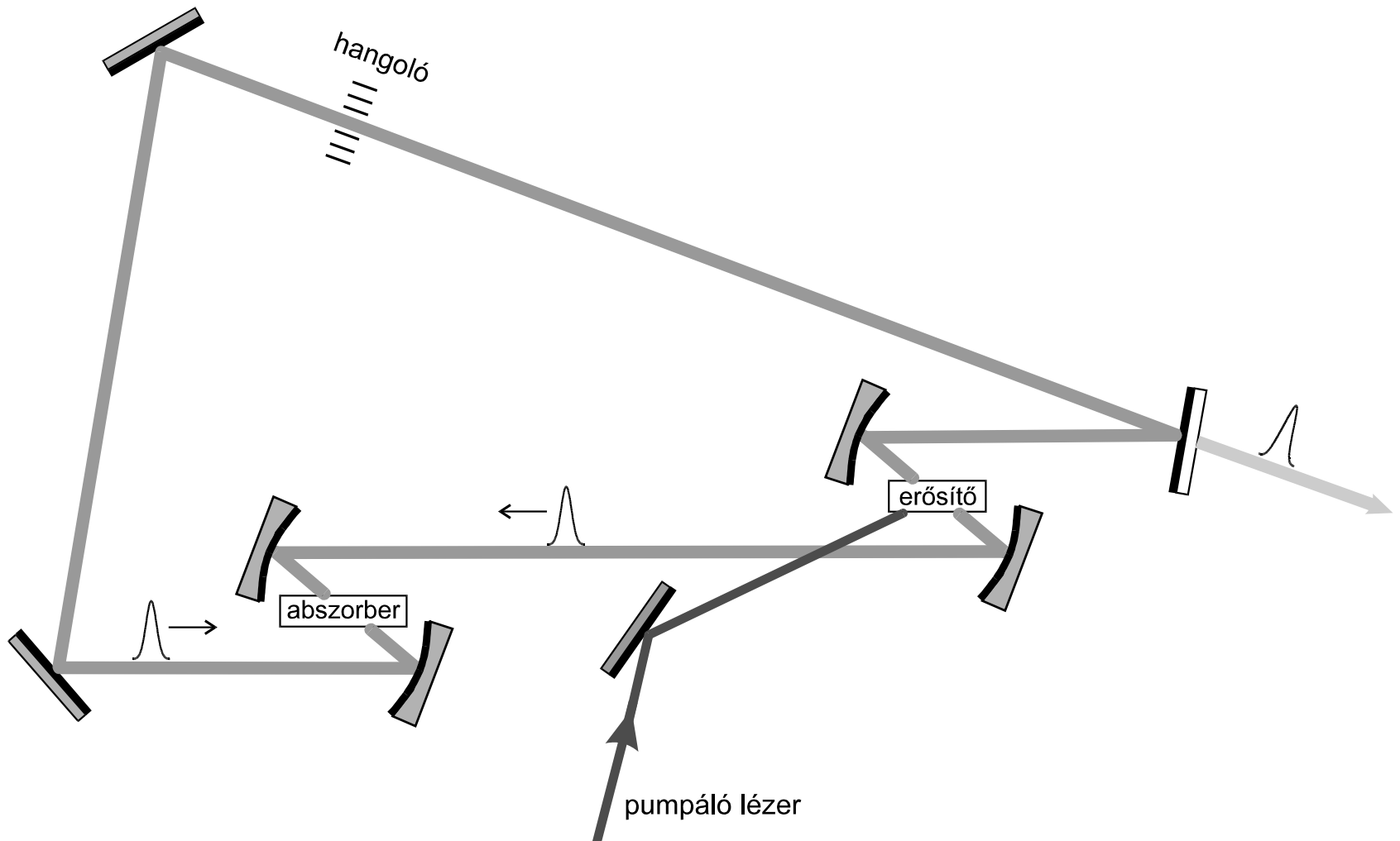

Impulzuszlézerek (1960-tól; 10^{-9} s)

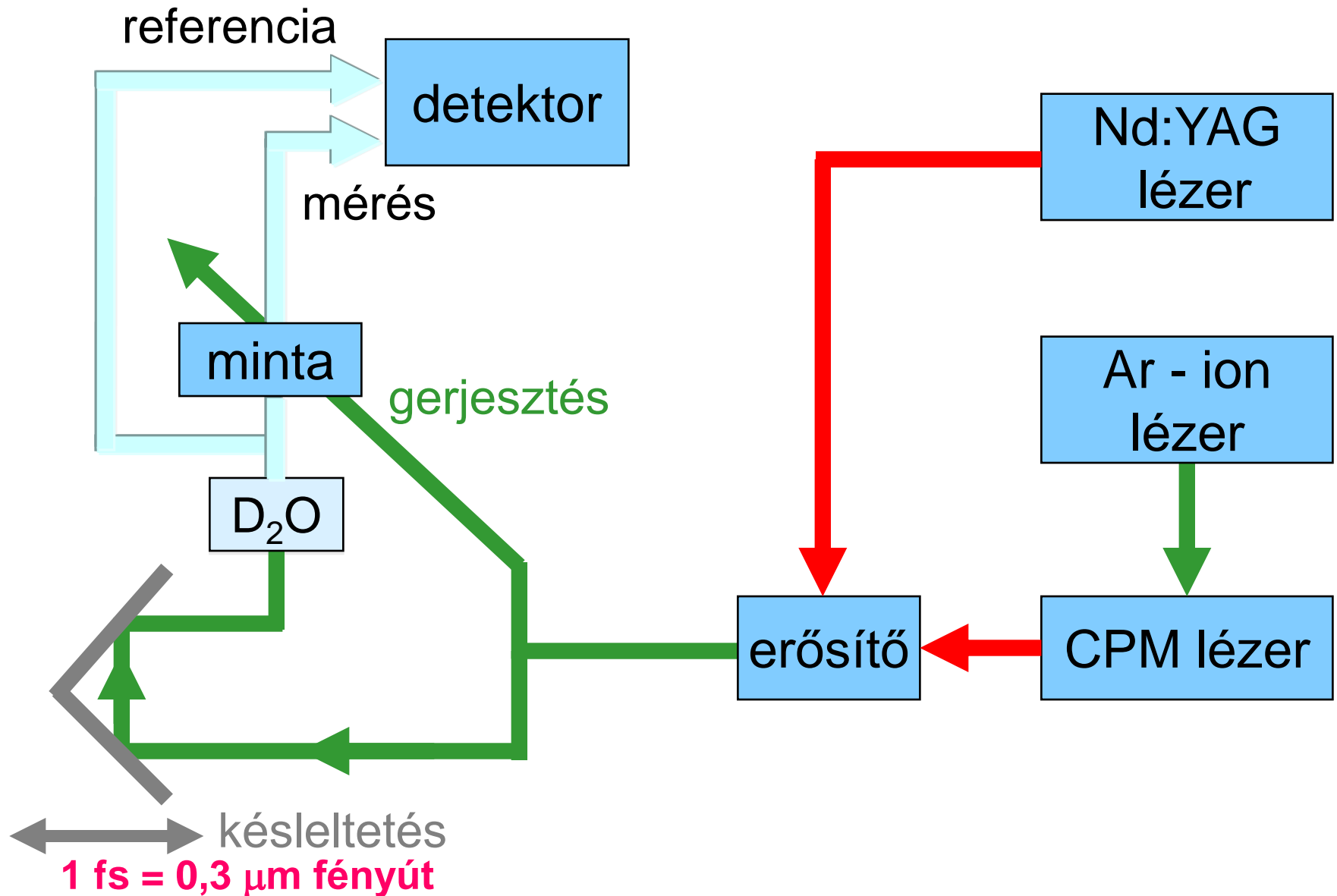

Gyűrűs elrendezésű módusszinkronizált lézerek

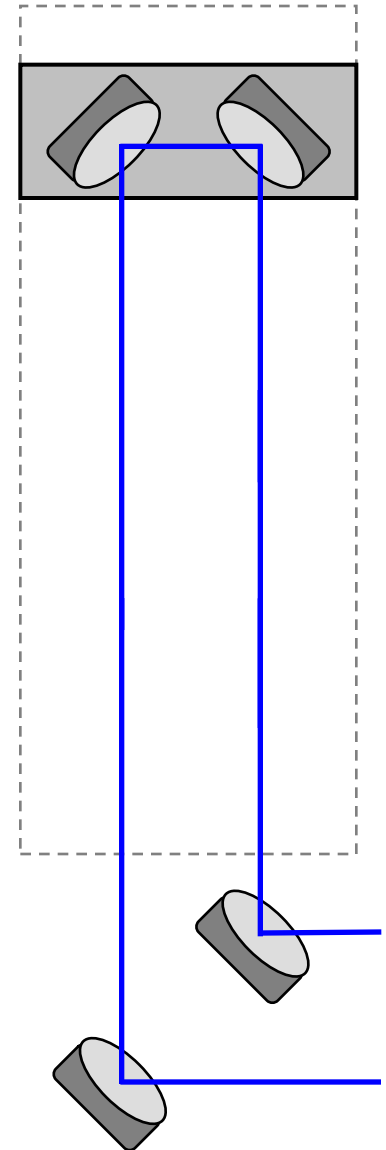
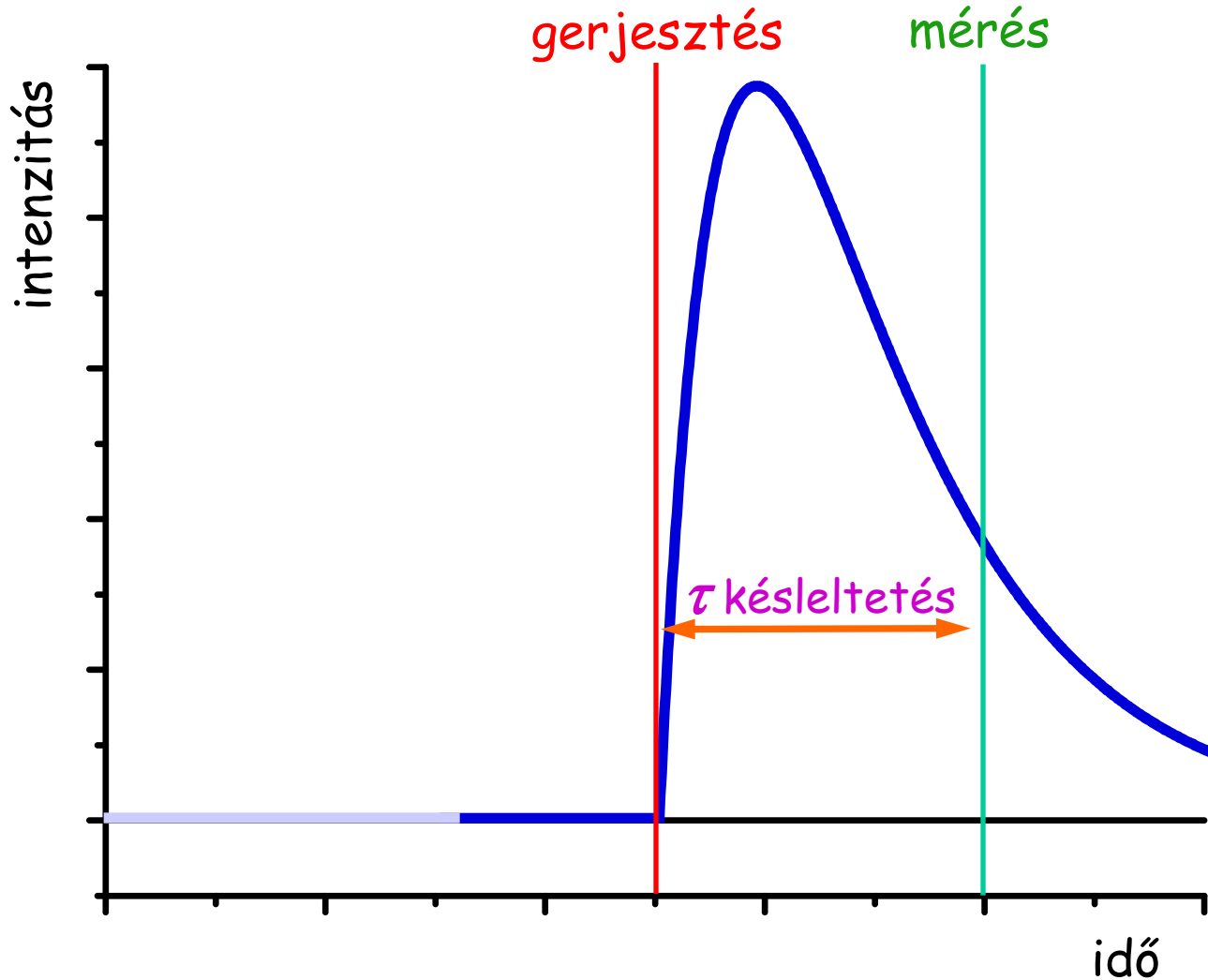
CPM ring laser (**C**olliding **P**ulse **M**ode locked; 1974-től, 10^{-12} s)

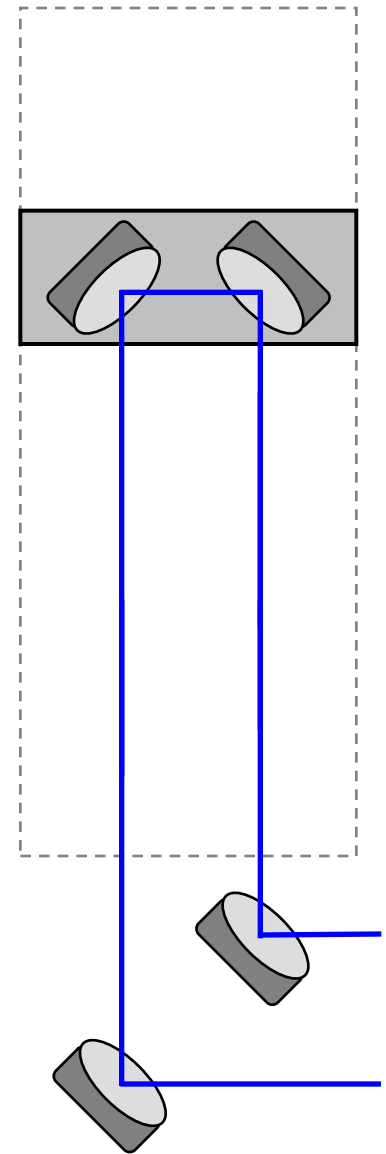
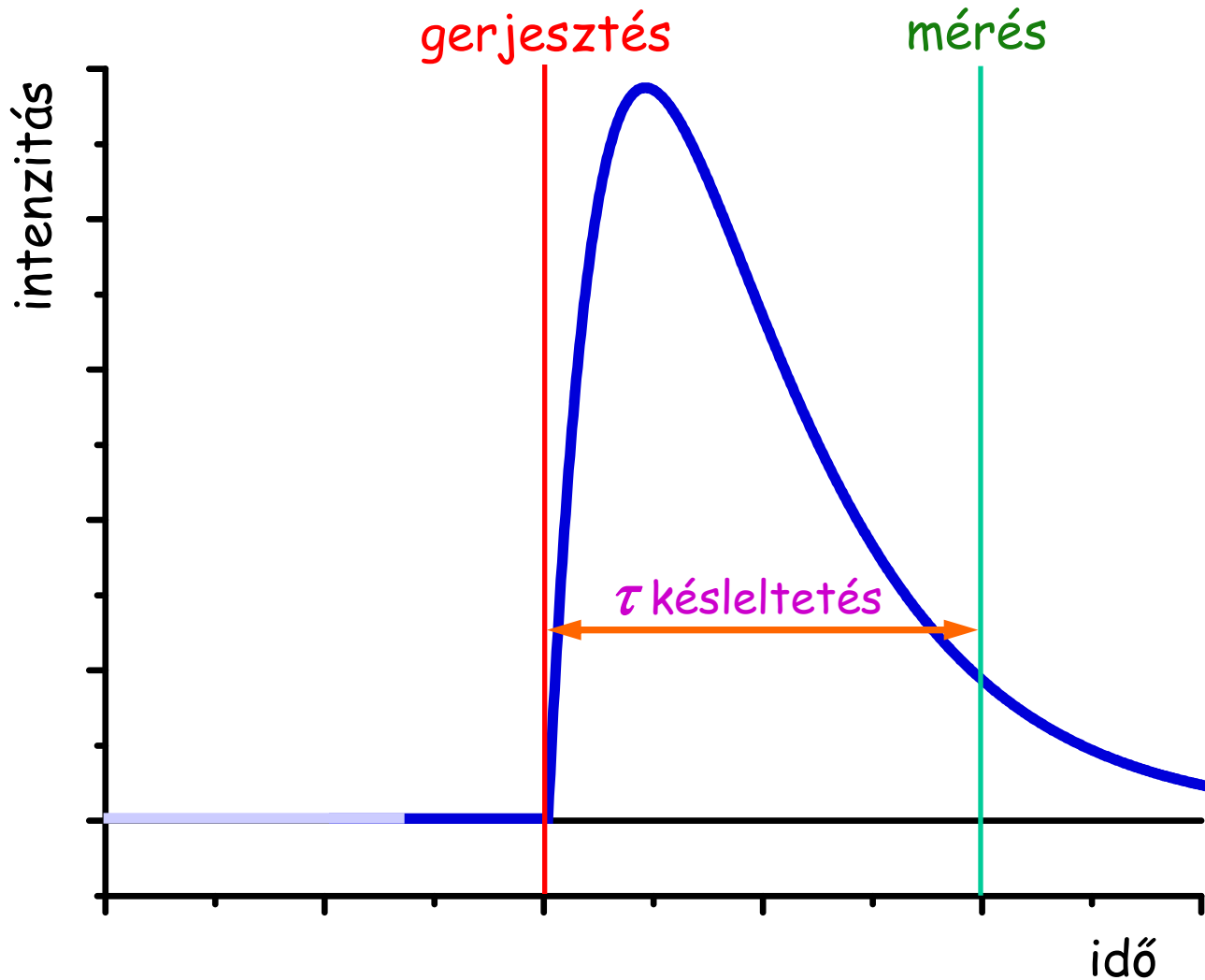
Spektroszkópia femtoszekundum időfelbontással: a kísérleti berendezés

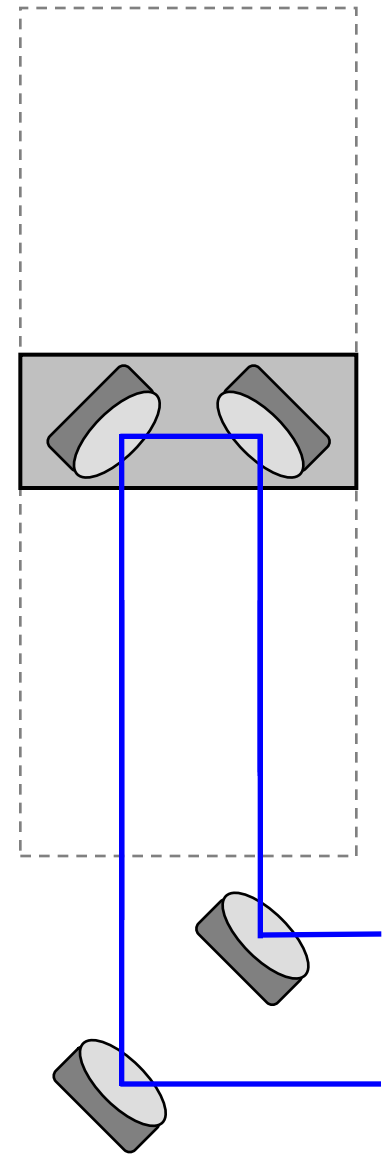
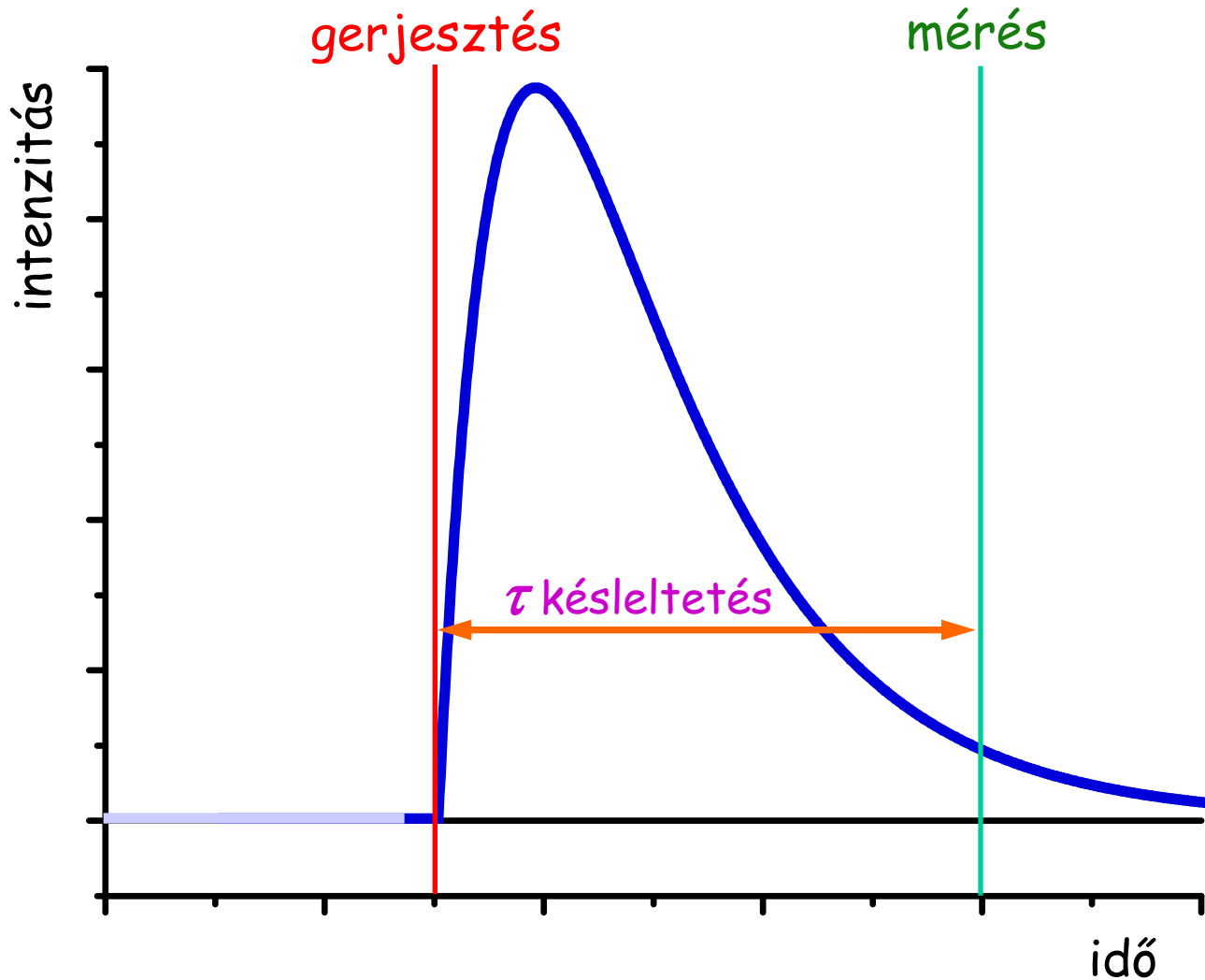
Spektroszkópia femtoszekundum időfelbontással: az időbeli késleltetés

Spektroszkópia femtoszekundum időfelbontással: az időbeli késleltetés

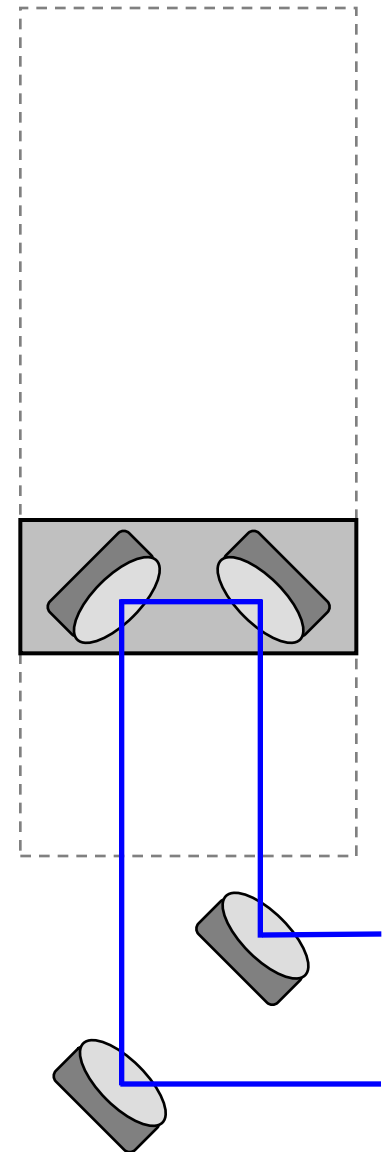
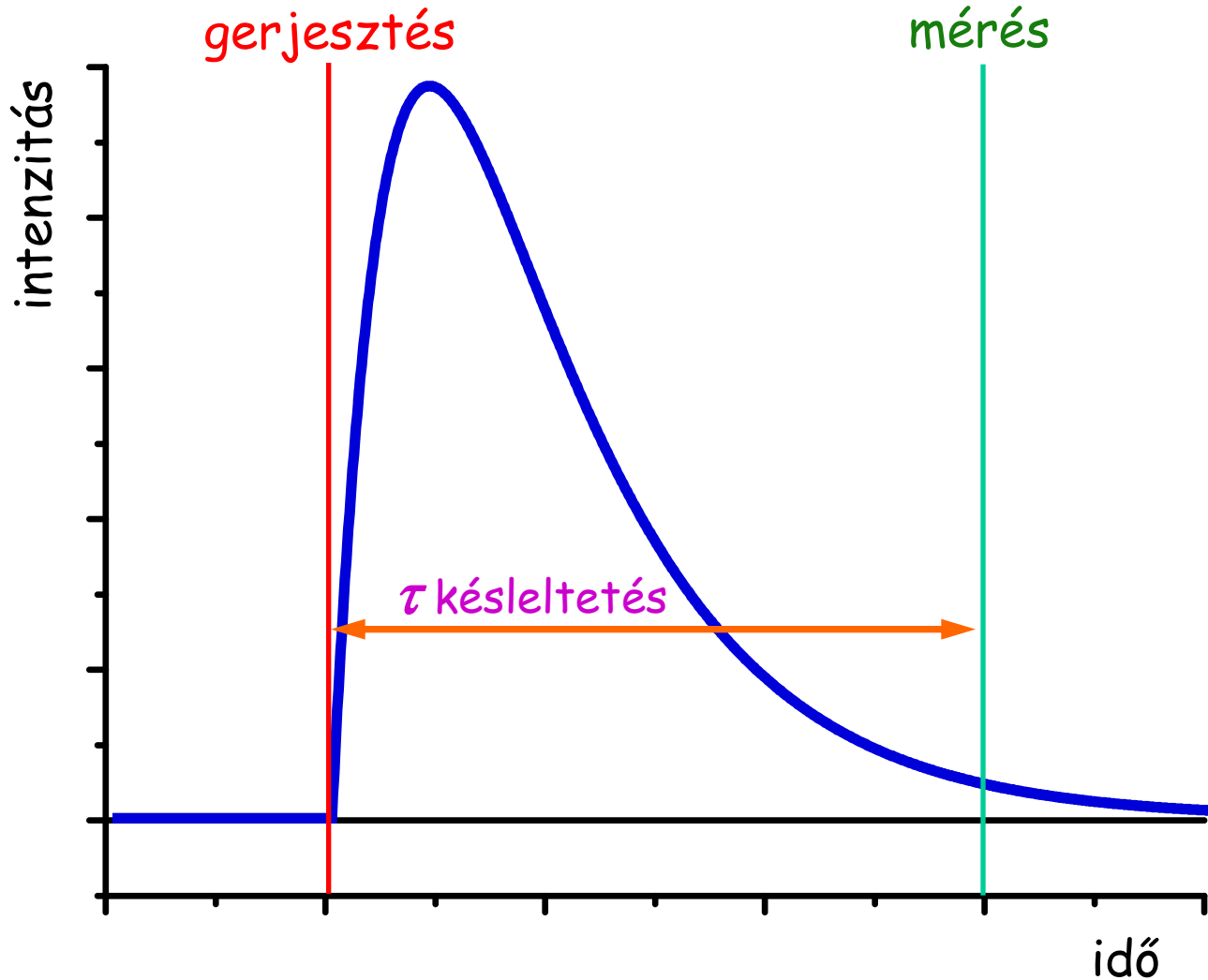

Spektroszkópia femtoszekundum időfelbontással: az időbeli késleltetés

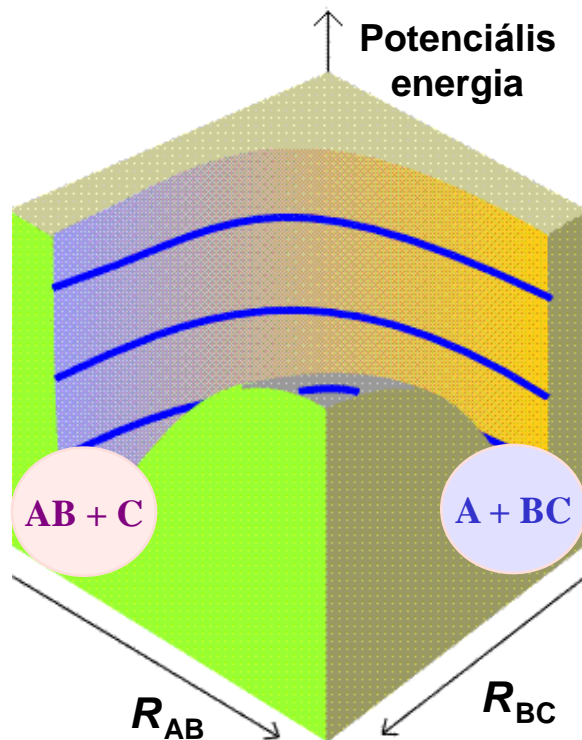

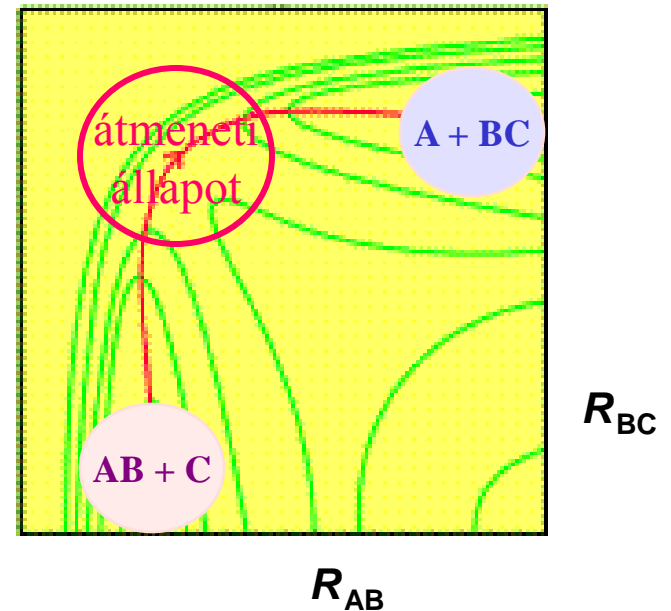
Spektroszkópia femtoszekundum időfelbontással: az időbeli késleltetés

Az átmeneti állapot elmélet (1935)

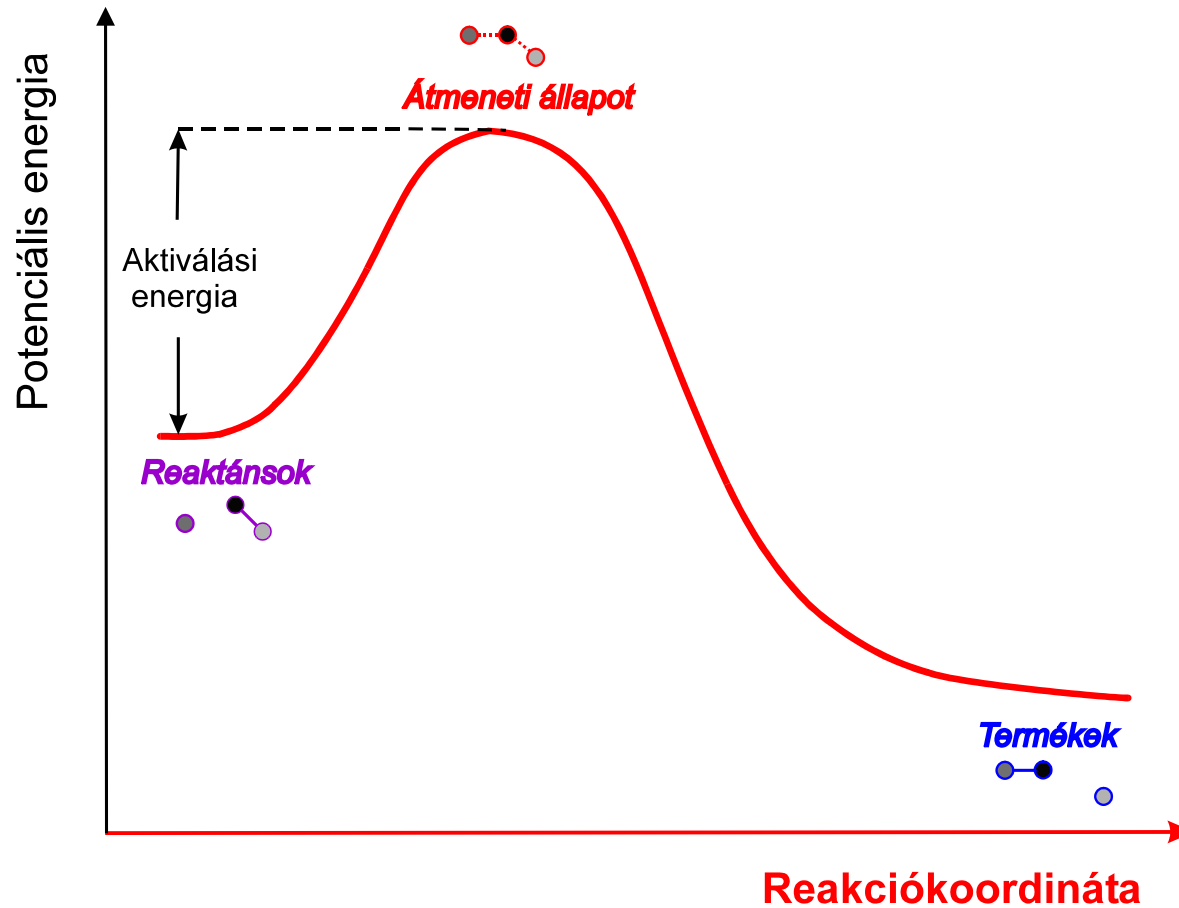

Vetület („térkép”):

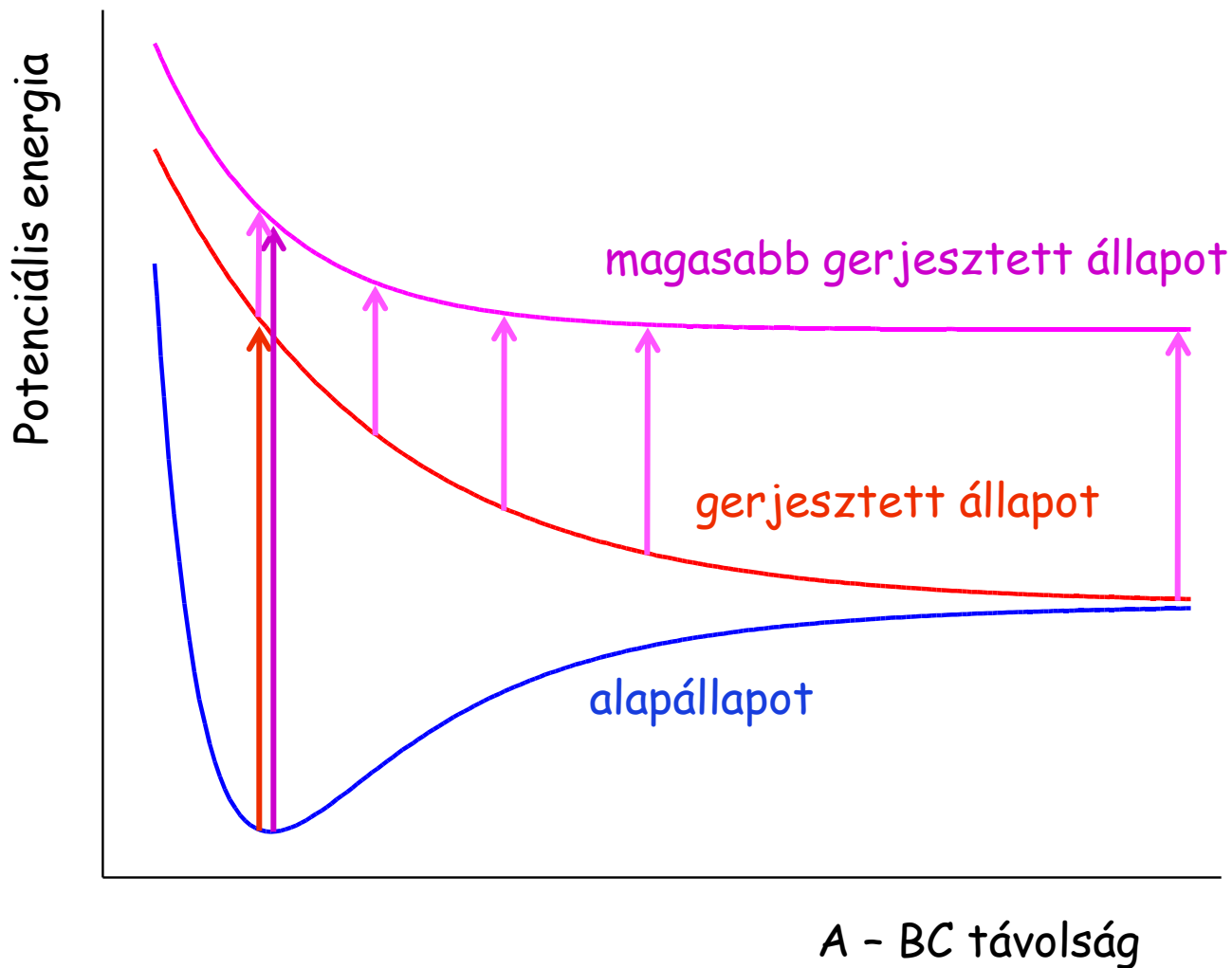
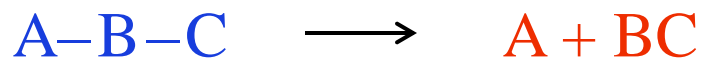

az átmeneti állapot élettartama $\sim 10^{-13}$ s

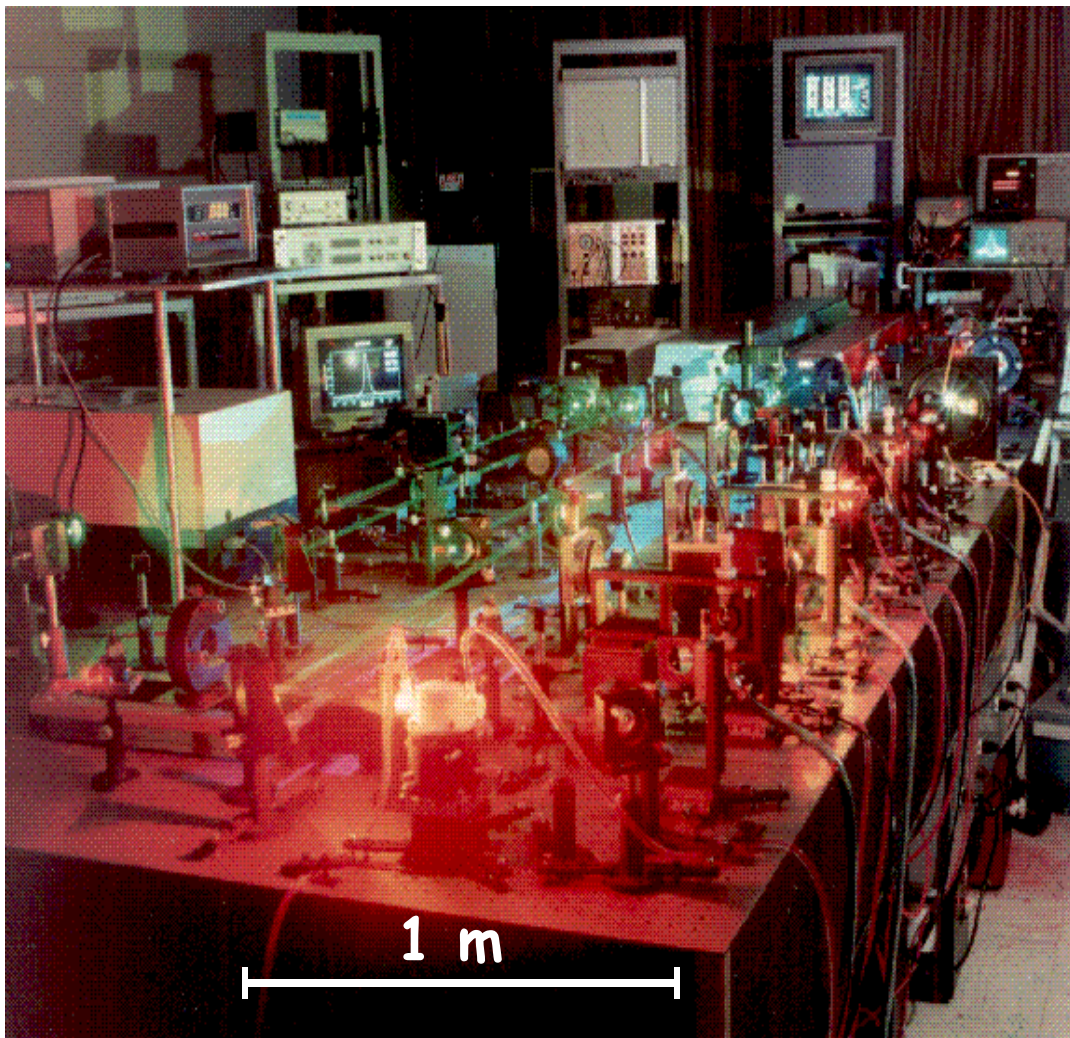
Az átmeneti állapot elmélete

Egy kis lézerkémia: lézerfotolízis

Spektroszkópia femtoszekundum időfelbontással: a kísérleti berendezés

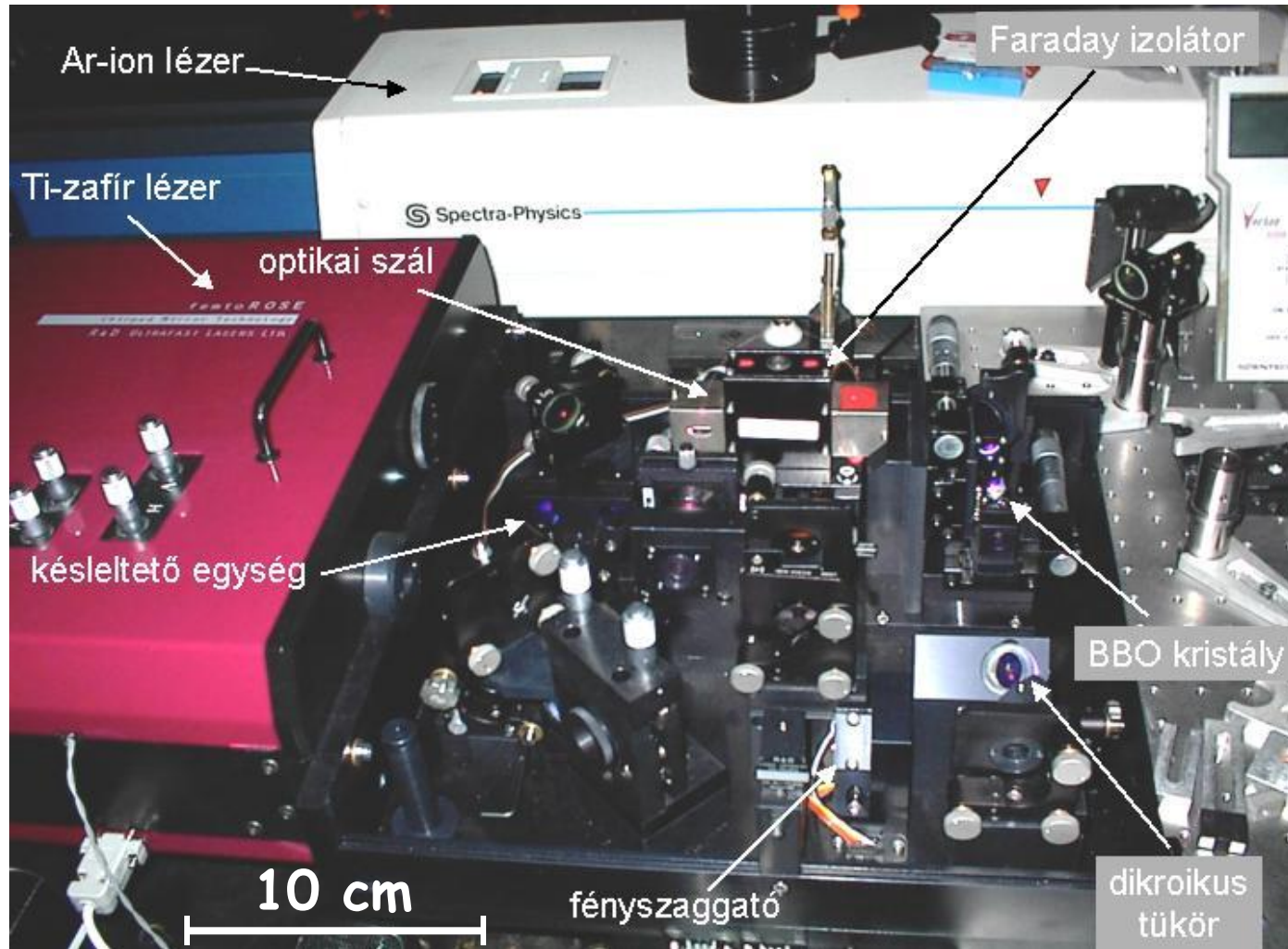

A kanadai
Sherbrooke-i
Egyetem
1988-ban
létesített
femtokémiai
laboratóriuma

[részletek...](#)

lézerekről: <http://femto.chem.elte.hu/kinetika/Laser/Laser.htm>

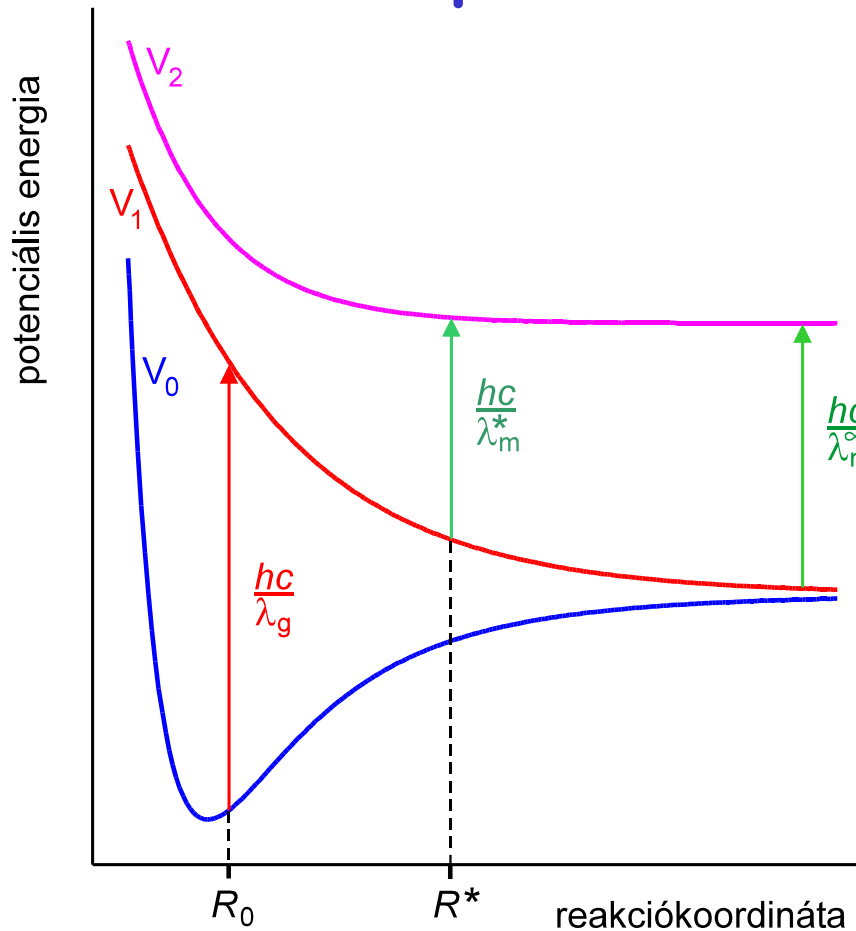
Spektroszkópia femtoszekundum időfelbontással: a kísérleti berendezés

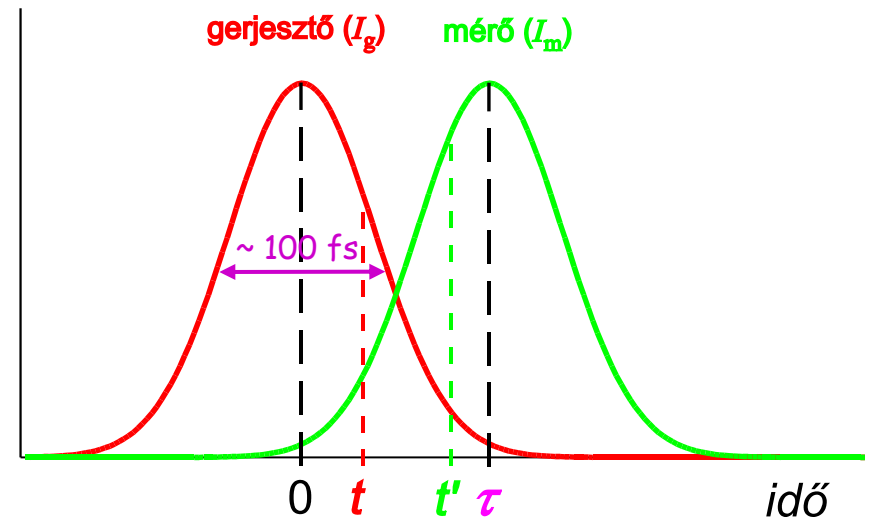
Az MTA SZFKI 2002-ben épített femtoszekundumos lézerberendezése

Spektroszkópia femtoszekundum időfelbontással: a kísérlet elve

rövid impulzusok → koherencia és szelektivitás

1 fs = 0.3 μm fényút

inkoherens
mozgás,
nincs szelektivitás

koherens
mozgás,
jó szelektivitás

Ahmed Zewail, az 1999. évi kémiai Nobel-díjas

1946-ban született Egyiptomban.

Tanulmányai: Alexandriai Egyetem (Egyiptom), majd
Pennsylvaniai Egyetem (U.S.A.) Ph. D. 1974

1974-76 a University of California Berkely munkatársa,
1976- a California Institute of Technology munkatársa,
1990- professzor, a kémiai-fizikai részleg vezetője.

Wolf-díj (1993), Nobel-díj (1999).

(Ki Kicsoda, 2000)

A Nobel-díjat kémiai reakciók átmeneti állapotainak femtoszekundumos spektroszkópiai vizsgálataiért kapta.

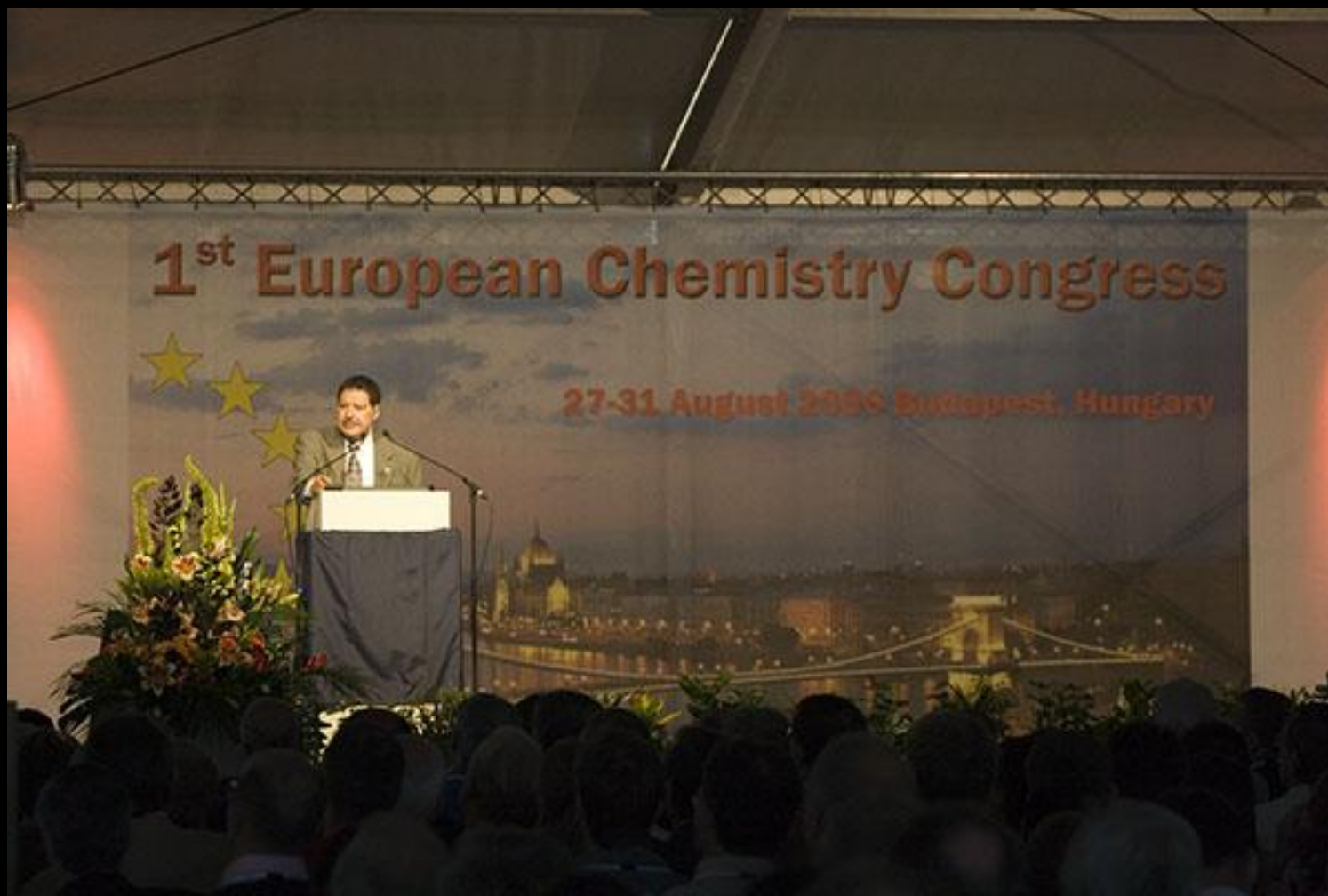

1st European Chemistry Congress

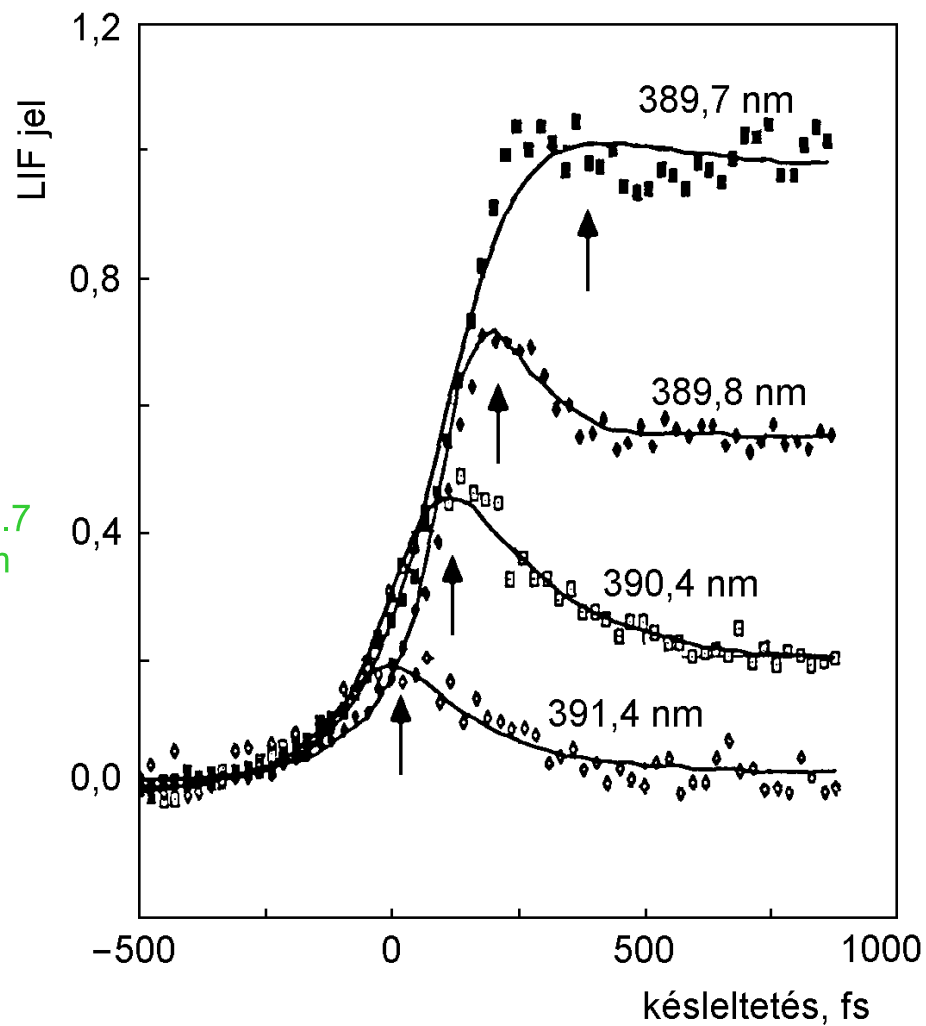
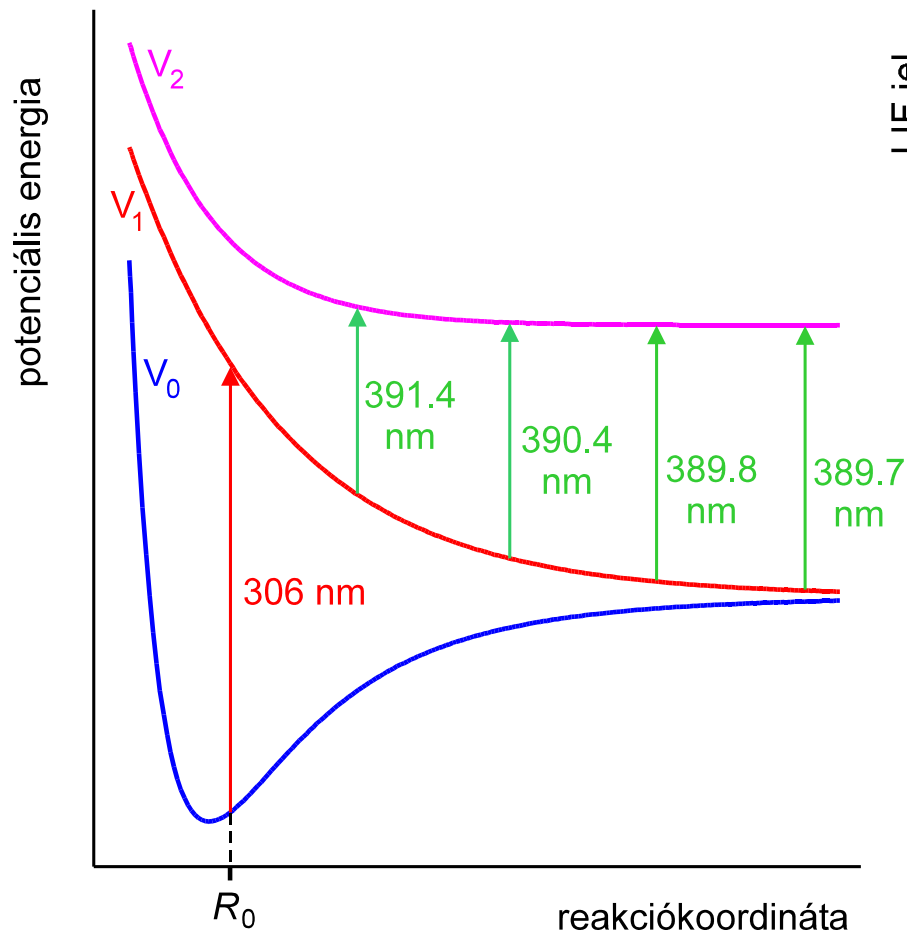
27-31 August 2006 Budapest, Hungary

opening plenary lecture, Monday 9 AM:

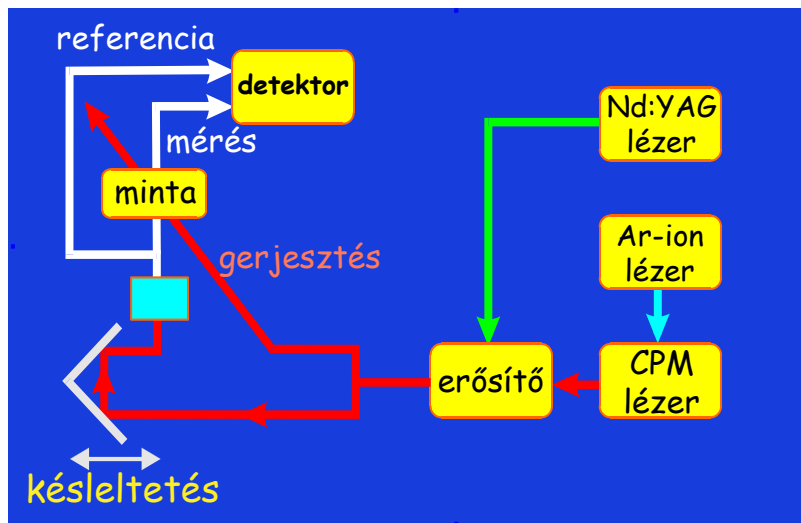
Ahmed Zewail (Pasadena, U.S.A.): 4D chemistry and biology

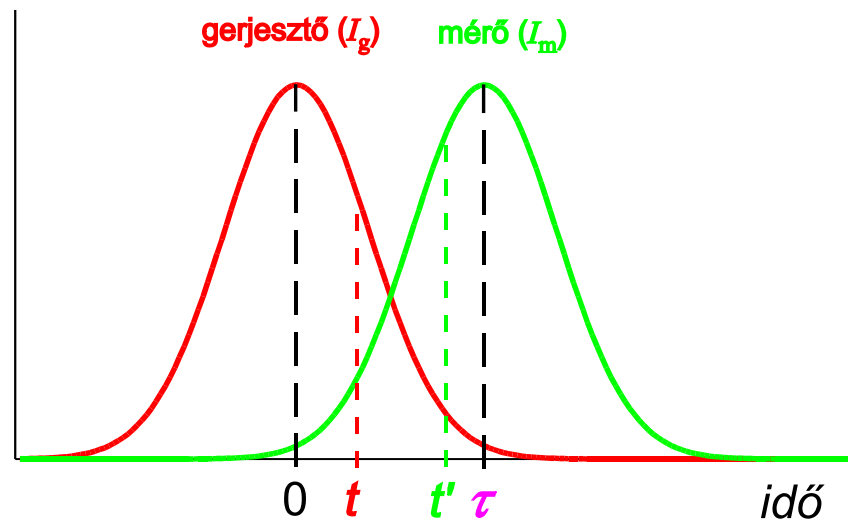
Reakciótípusok, potenciálfelületek, ultragyors kinetika: az ICN molekula disszociációja

Spektroszkópia femtoszekundum időfelbontással: hogyan készül a lassított felvétel?

1 fs = 0.3 μm fényút

1. a minta felé indul egy gerjesztő impulzus
2. a gerjesztő impulzust követi adott késleltetéssel egy mérő impulzus
3. a detektor megméri a teljes lézerindukált fluoreszcenciát
4. a következő gerjesztő impulzus csak 0.1-0.001 másodperc után indul

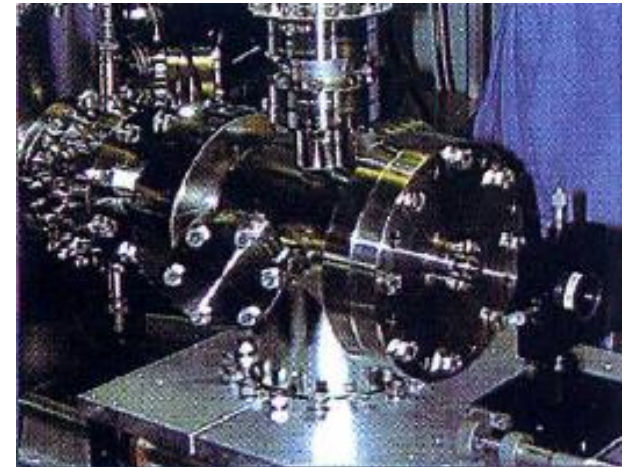
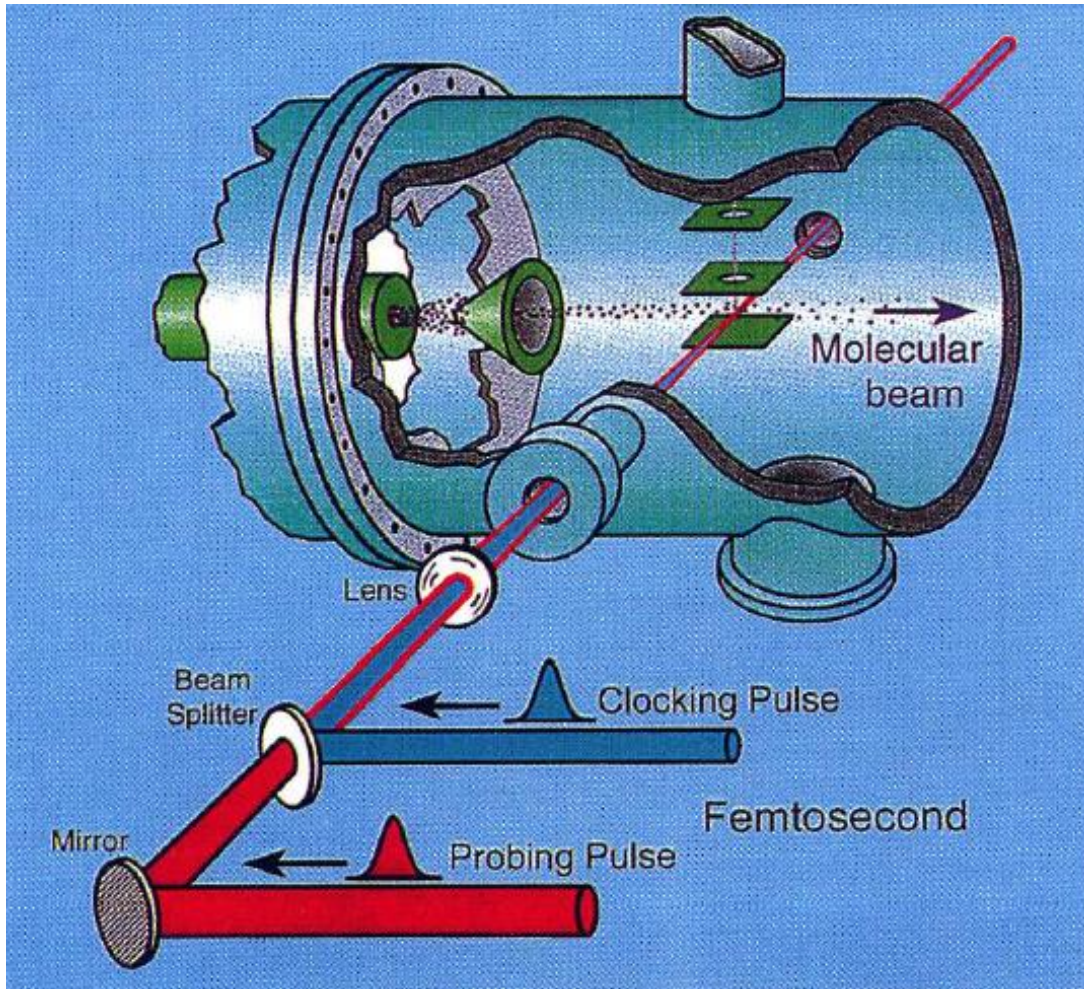
Analógia: 100 méteres futóverseny videofelvétele hogyan készül a lassított felvétel?

1. a rajtpisztolyra elindul a futam
2. a rajtot követően adott helyen álló kamerához ér a mezőny
3. a kamera ekkor felvesz *egyetlen képkockát*
4. a következő futam csak *30 ezer év múlva* indul

1. a minta felé indul egy gerjesztő impulzus
2. a gerjesztő impulzust követi adott késleltetéssel egy mérő impulzus
3. a detektor megméri a teljes lézerindukált fluoreszcenciát
4. a következő gerjesztő impulzus csak 0.1-0.001 másodperc után indul

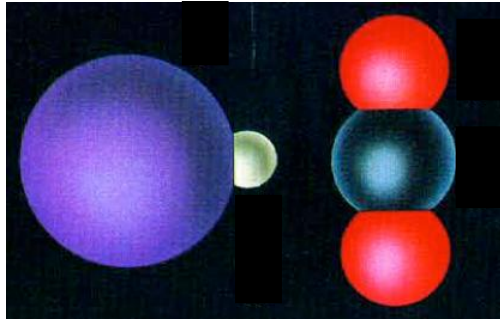
Spektroszkópia femtoszekundum időfelbontással: független molekulák viselkedése

Ahmed Zewail: Nobel előadás, 1999. december 8.

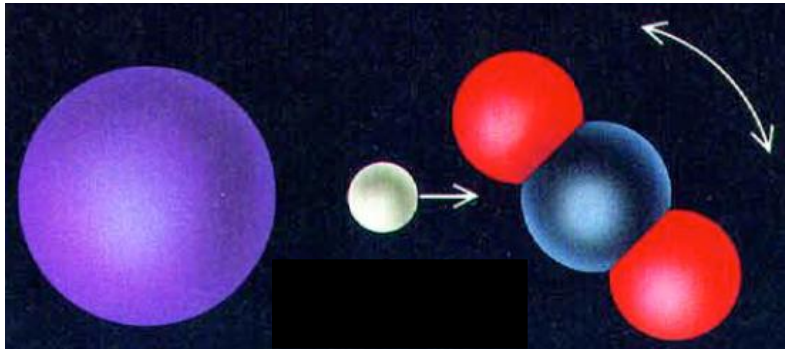

molekulasugár
és lézernyaláb
keresztzése
vákuumban

Reakciótípusok, potenciálfelületek, ultragyors kinetika: bimolekulás reakció

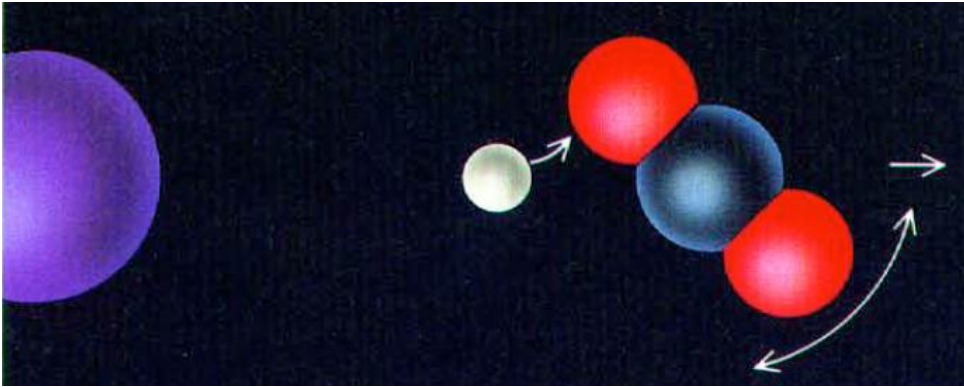
$\text{IH} \cdot \text{CO}_2$ van der Waals komplex
repül a molekulasugárban

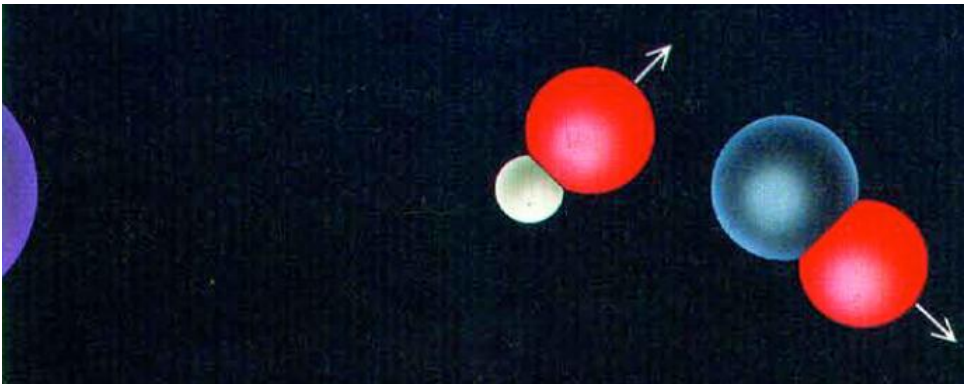
a gerjesztő impulzus hatására
az IH molekula disszociál
→ a H -atom a CO_2 -re lökődik

a gerjesztő impulzus elindítja a bimolekulás reakciót

Reakciótípusok, potenciálfelületek, ultragyors kinetika: bimolekulás reakció

kialakul a $\text{H} \cdots \text{CO}_2$
átmeneti állapot

a reakció termékei, az
 OH gyök és a
 CO molekula
eltávolodnak egymástól

koherens módon lejátsszódik a bimolekulás reakció

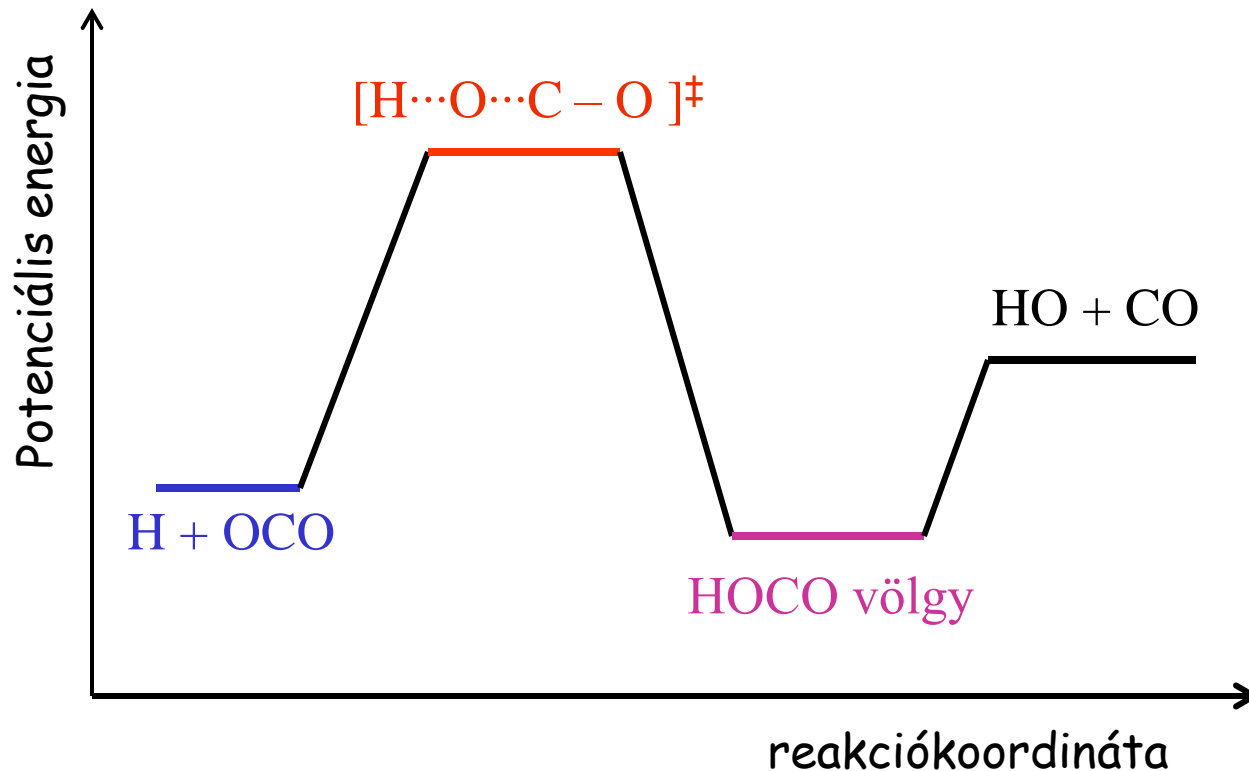

Reakciótípusok, potenciálfelületek, ultragyors kinetika: bimolekulás reakció

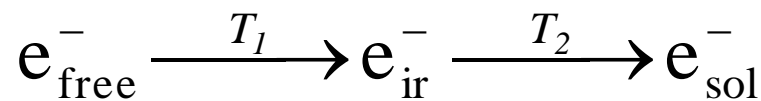
1. lépés: a reakció indítása: $\text{IH} \cdot \text{CO}_2 \rightarrow \text{I} + \text{H} \cdot \text{CO}_2$

2. lépés: bimolekulás reakció: $\text{H} + \text{OCO} \rightarrow [\text{H} \cdots \text{O} \cdots \text{C} - \text{O}]^\ddagger \rightarrow \text{HO} + \text{CO}$

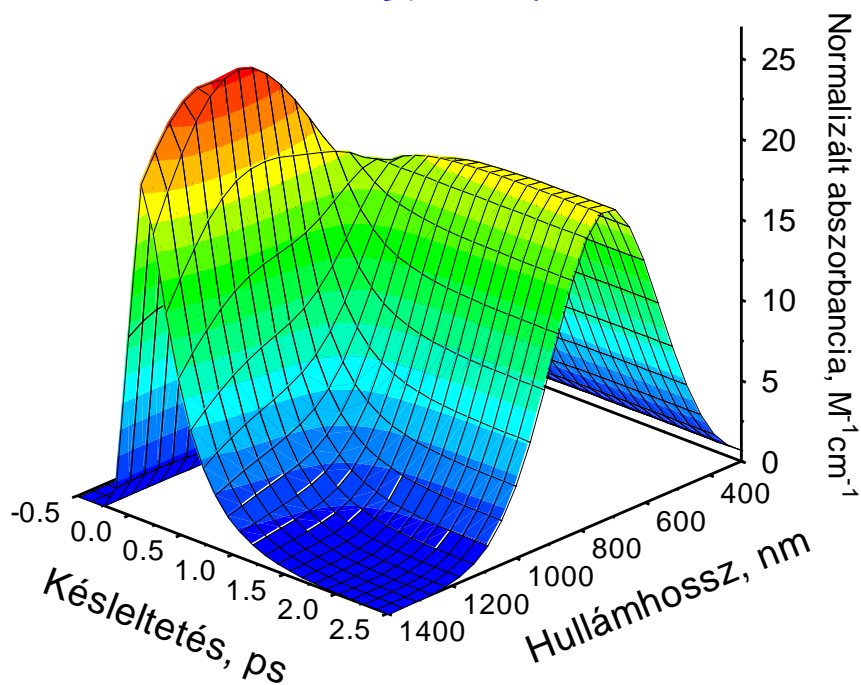
Eredmény: az OH-gyök lézerindukált fluoreszcenciája kb. 5 ps felfutással alakul ki

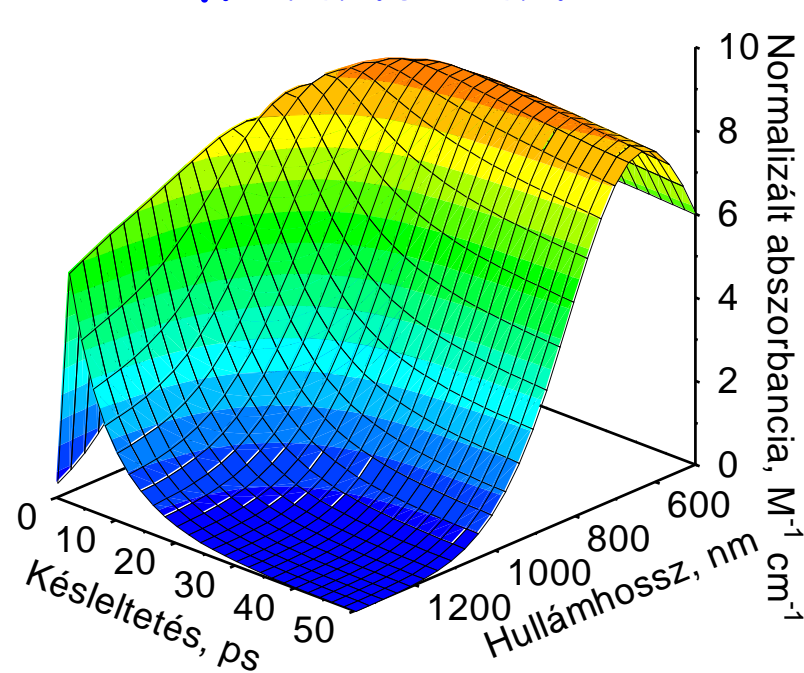
Elektron oldódása poláros oldószerekben (példák saját kutatásaimból)

vízben

metanolban

További fejlemények, lehetőségek

UED: ultragyors elektrondiffrakció

a detektáló lézerimpulzussal megvilágított fotokatód,
az innen távozó elektronokkal meghatározható a szerkezet

UEC: ultragyors elektronkrisztallográfia

mint az UED, de kristály szórja az elektronokat

UEM: ultragyors elektronmikroszkópia

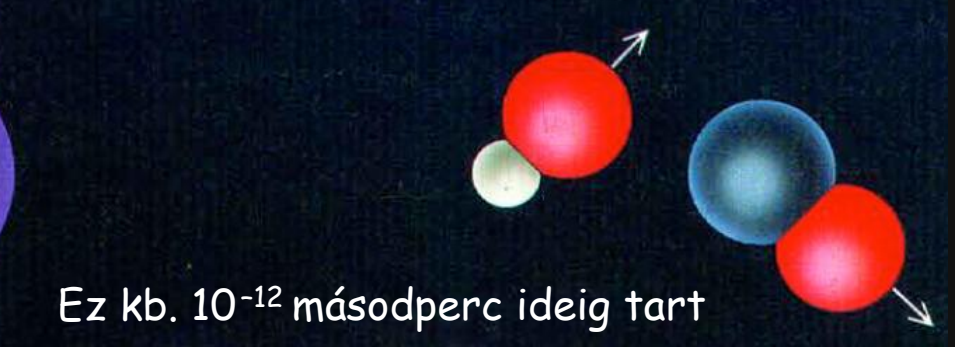
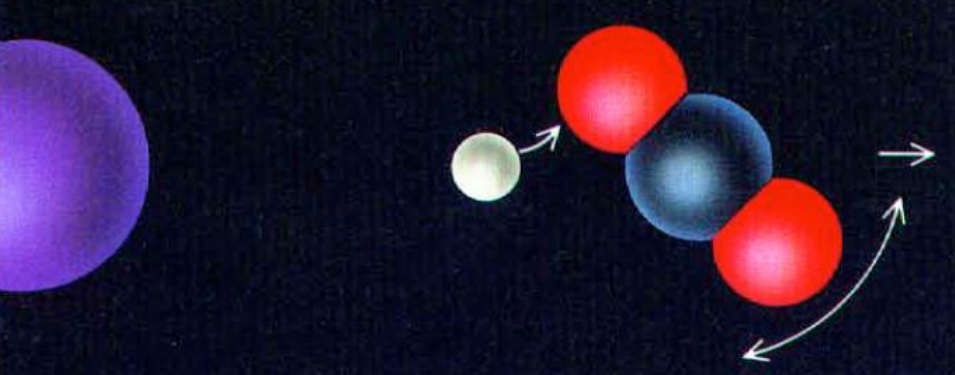
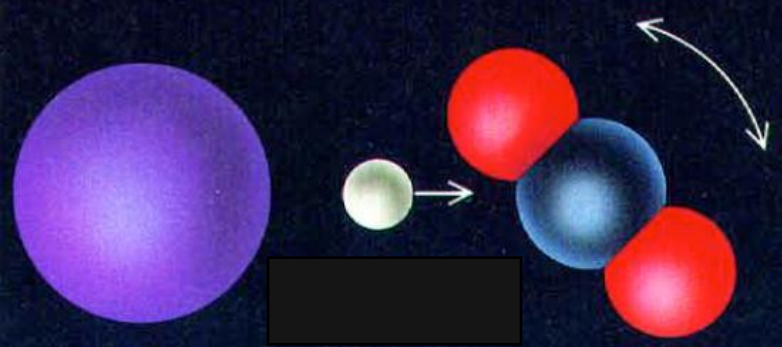
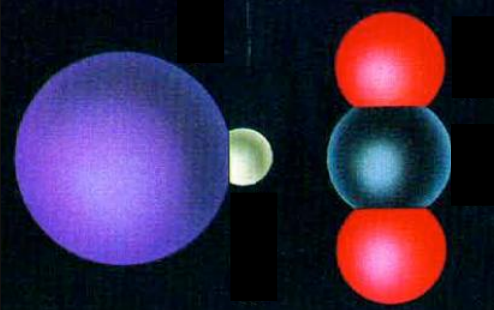
mint az UED, de nem diffrakció, hanem
transzmissziós elektronmikroszkópia

UXD: ultragyors röntgendiffrakció

mint az UED, de rövid lézerimpulzusokkal előállított
röntgenimpulzusokkal határozható meg a szerkezet

röntgenimpulzusok: lehetőség 10^{-18} s időfelbontásra

attofizika ??

Ez kb. 10^{-12} másodperc ideig tart

Természet Világa

TERMÉSZETTUDOMÁNYI KÖZLÖNY • 140. évf. 2. sz. • 2009. FEBRUÁR • ÁRA: 620 Ft

- ELNÖKÖK ÉS TANÁCSADÓK
- AZ INTERNET ÚJRAGONDOLÁSA
- A FÖLDI ÜVEGHÁZHATÁS
- MAGZATKÁROSÍTÓ BÜNTETTEINK
- AZ AGGTELEKI ZÁTONY
- MUTASD MEG DNS-SZEKVENCIÁD!
- GONDOLATOK A KÖZÉPISKOLAI TERMÉSZETTUDOMÁNYOS OKTATÁSRÓL

Kívánom, hogy a folyóirat még legalább 10^{12} másodperc ideig fennmaradjon - közelítve ezzel a címlap kozmikus objektumának életkorához !!